



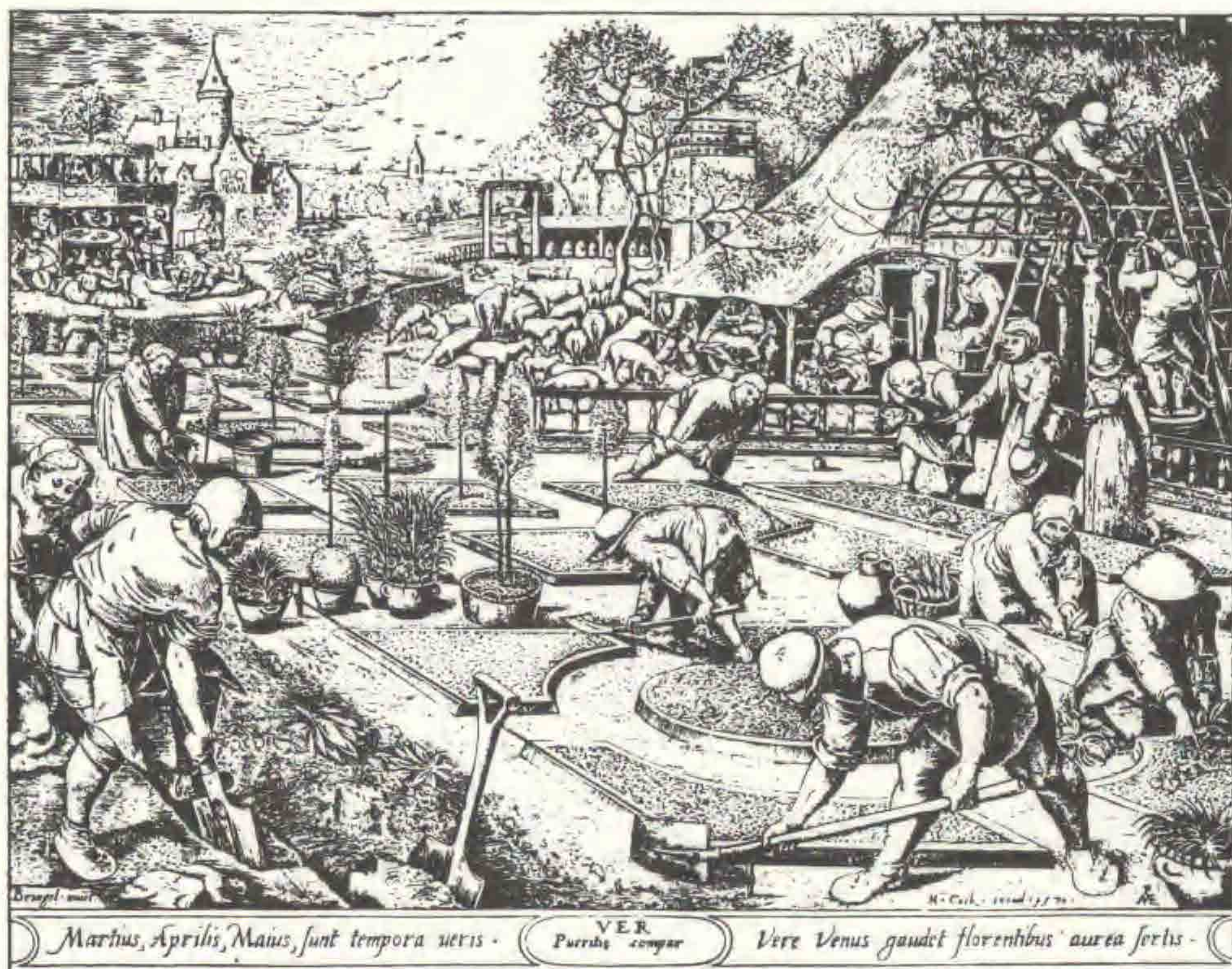
Martius, Aprilis, Maius, sunt tempora ueris.

VER
Veris tempus

Veri Venus gaudet florentibus aurea seruis.

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 28 1998



FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 28 1998

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

© Havebrugshistorisk Selskab

Layout, tryk og omslag: NYHAVNS TRYK 33 93 05 33

Udgiver og ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek,
Dyrlægevej 10, 1870, Frederiksberg C. Giro 41 69 47 6

Redaktion: Finn T. Sørensen (ansvarh.) og Johan Lange.

Bestyrelse: Jane Schul (formand), Jette Abel (næstformand), Kirsten Lund-Andersen,
Lene Floris, Anne Stine Hansen (kasserer), Johan Lange og Finn T. Sørensen.

Abonnement:

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. 150,00 kr.

Tidligere meddelelser, der hidtil er kommet med *Ét nummer* årligt, kan erhverves til nedsat pris indtil videre kr. 50,00 pr. stk. for medlemmer og kr. 100,00 pr. stk. for ikke medlemmer.

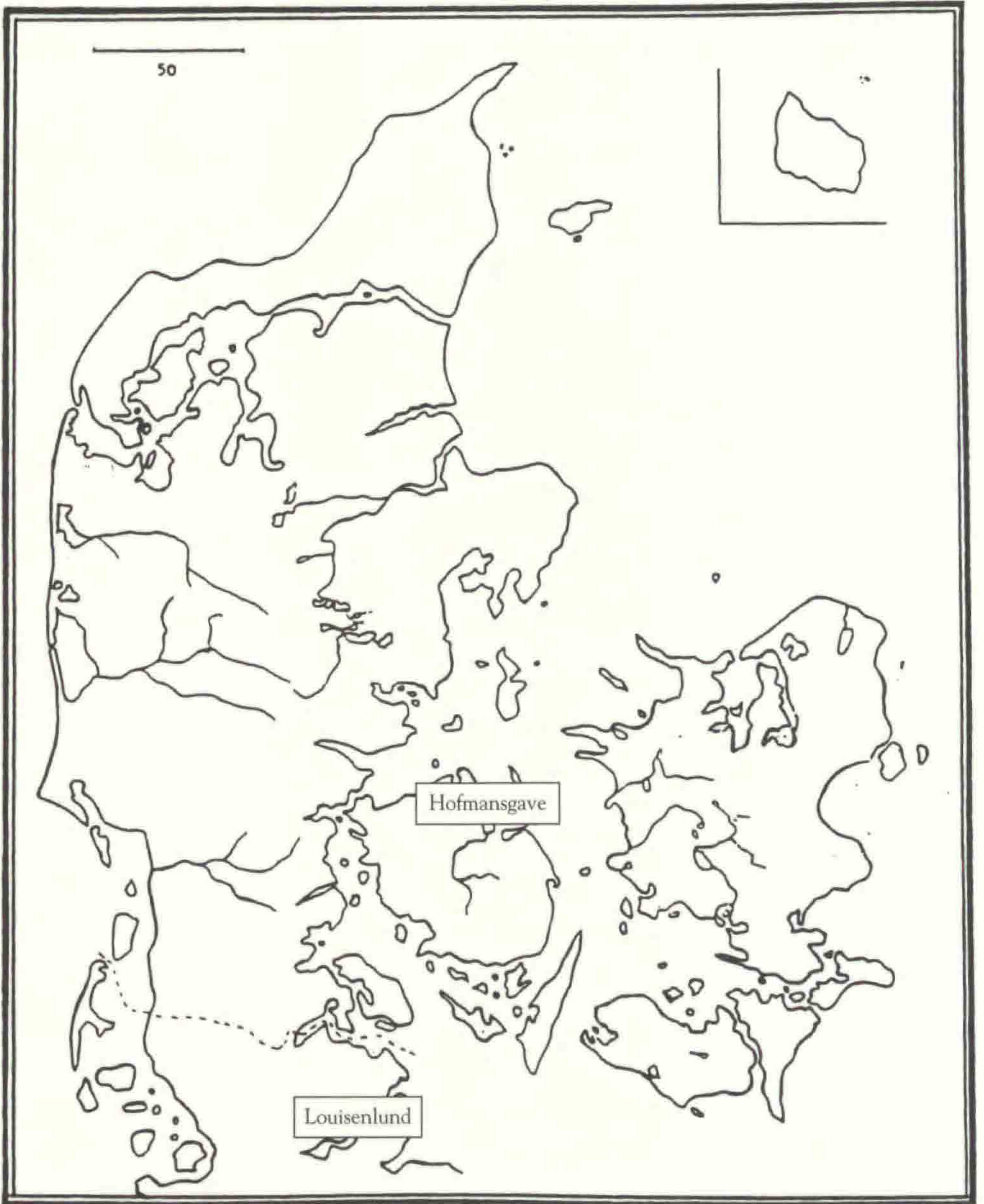
Trykt med økonomisk støtte fra: Kulturministeriet's Tidsskriftsstøtteudvalg, Undervisningsministeriet via Tipslottomidlerne, De danske Haveselskaber og Skov- og Naturstyrelsen

ISBN 87-88241-19-8

ISSN 0107-895X

Indholdsfortegnelse

Kirsten Lund-Andersen: Hofmangaves have	5
Joost Dahlerup: Abbed Vilhelm af Æbelholt, fejlagtigt kaldt: "Danmarks Skytshelgen i Havebruget". Hvem var han? Hvem kaldte ham sådan?.....	15
Asger Ørum-Larsen: Louisenlund. En romantisk have i Slesvig	20
Finn T. Sørensen: Carl Hansen. Professor i Økonomisk Havebrug ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1848 - 1903.....	27
Små meddelelser	
Leon Brimer: Klosterhave på Helligaandskirkeens arealer	55
Ulla Gerner: Navn i haven	56
Opgaver af havebrugshistorisk interesse udarbejdet ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, sektion for Landskab 1997/98.....	57
Havebrugshistorisk Dagbog - okt. 1997 - sept. 1998. Ved A. Ørum-Larsen	58
Havebrugshistorisk Bibliografi - okt. 1997 - sept. 1998. Ved A. Ørum-Larsen.....	60
Bog anmeldelser	
Thomas Messerschmidt: Christiansens Park und Alter Friedhof in Flensburg.....	62
Annie Christensen: The Klingenberg Garden Day-Book 1659-1722	64
Gitte Kidmose Røn: Potteplanter fra Oldemors tid	66
Bente Scavenius: Fredensborg Slotshave	67
Ekskursionsberetninger	
Landbohøjskolens Have, Onsdag d. 22. april 1998.....	68
Mosaik Nordre Begravelsesplads, Mandag d. 25. maj 1998	68
Strandparken i Holbæk, Museet for Holbæk og Omegn og Villakvarteret Bakkekammen, Lørdag d. 22. august 1998.....	70



Hofmangaves have

Garden of Hofmangave

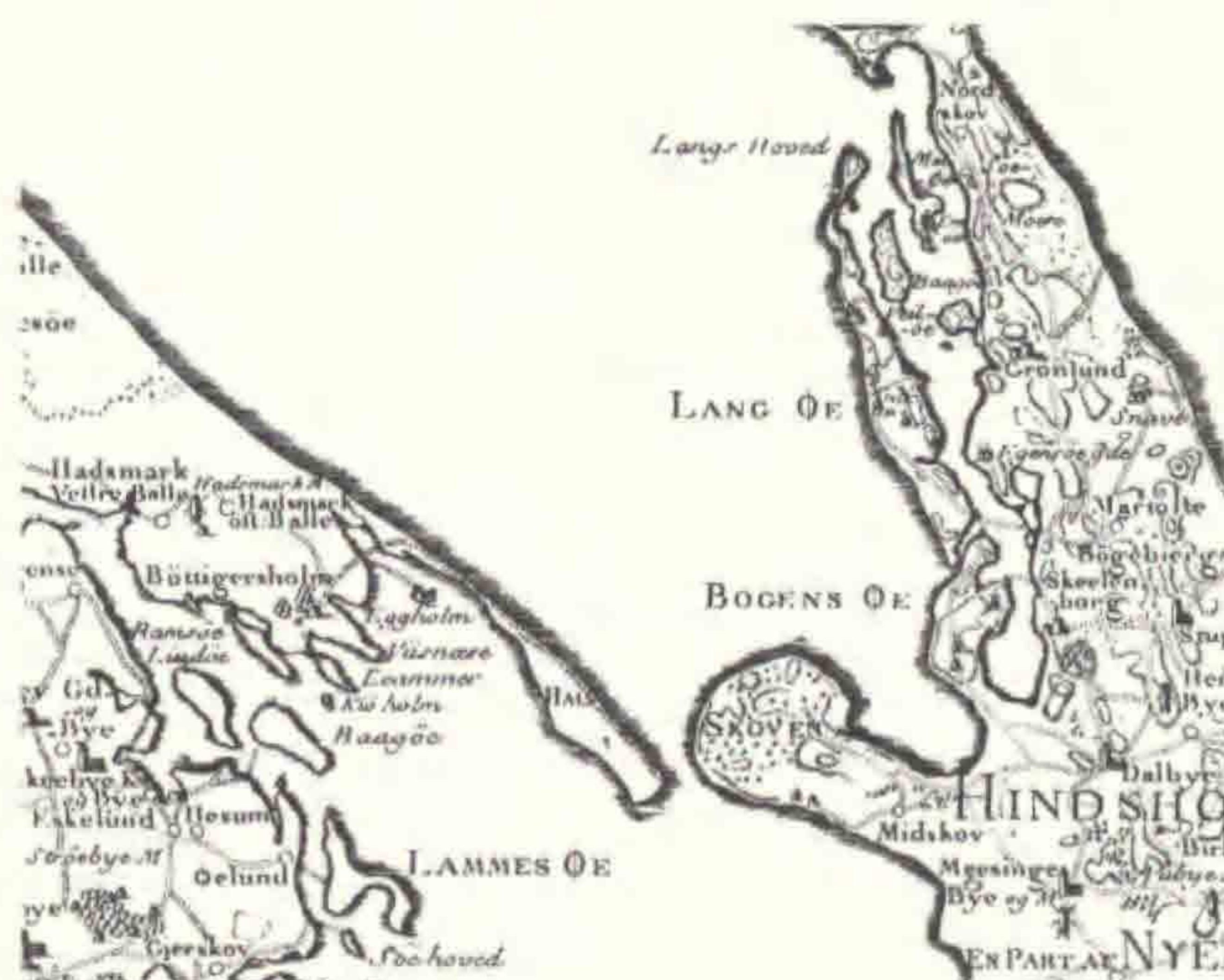
Keywords: Park; Manor House; Fruit trees; Ornamentals; Romantic Garden Landscape; Romantic Garden Element; History; Funen; Denmark

Kirsten Lund-Andersen

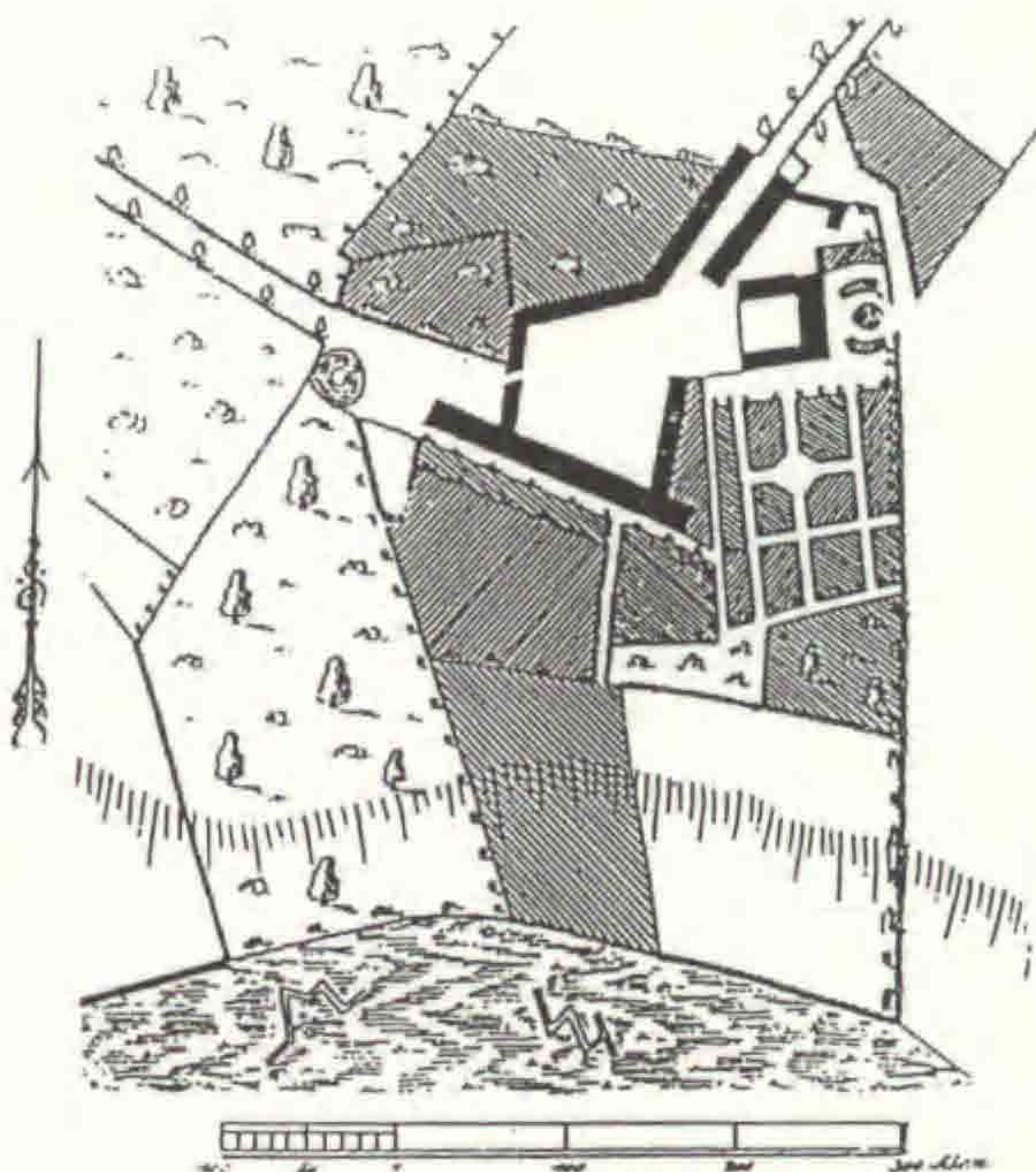
På Fyns nordøstlige del i Otterup kommune vest for indløbet til Odense fjord ligger herregården Hofmangave. I 1783 købte konferensråd Niels de Hofman gården Böttigersholm. Jorderne bestod hovedsagelig af øer, landtunger og lavtliggende engarealer.

Niels de Hofman lod den gamle gård rive ned og opførte i årene 1784 - 87 stamhuset Hofmangave med J. C. Seyffert som bygmester. Hvordan haven så ud på dette tidspunkt, vides ikke med sikkerhed; men der har været have, før den nuværende hovedbygning opførtes. Arkiverne fortæller bl.a., at der groede en stor morbærbusk (*Morus nigra*). Øst for hovedbygningen findes et stort morbærtræ, som antages at være den gamle busk. I 1782 producerede haven 11.000 asparges og 10 tdr. gråstenæbler til salg. Under Böttigersholm bestod haven af nogle få tdr. land syd for hovedbygningen, inddelt i firkantede felter omgivet af ligusterhække og tilplantet med frugttræer i righoldigt udvalg.

En beliggenhedsplan fra ca. 1800 viser os ændringerne fra Böttigersholm til Hofmangave. Øst for hovedbygningen anlagdes en mindre have i rokokostil symmetrisk centreret omkring hovedbygningens midterakse, Medaillonhaven. Syd for hoved-



Udsnit af kort over den nordlige del af Fyn udført 1780 af Det Kongelige Videnskaberne Societet visende Böttigersholms beliggenhed.



Beliggenhedsplan fra ca. 1800. Danske Slotte og Herregårde II Bind 1920. Fyn-Lolland-Falster.

bygningen anlagdes haven stort set i sin nuværende udstrækning og inddelt i regelmæssige kvarterer, en inddeling, som var almindelig for 16-1700 tallets haver, og en havestil stærkt præget af fortidens klosterhaver og haverne ved renæssancens borge og slotte. Syd for ladebygningen lå køkkenhaven og vest for denne Haveskoven.

Ved overgangen til 1800-tallet skete der store ændringer og fornyelser inden for land- og havebrug. Stavnsbånd og hoveri ophørte. Hofmansgave var på det tidspunkt en veldrevet og anerkendt herregård. En lang række forsøg med maskiner, planter og husdyr på Hofmansgave nærmest revolutionerede landbruget, og slægten Hofman Bang grundlagde sit ry som foregangsmænd inden for videnskab og kunst. Niels Hofman Bang, der studerede naturvidenskab med hovedvægt på botanik, udvidede haven og indførte gennem sine rejser i udlandet mange sjældne planter. I 1799 sendte han en del podekviste af pæresorter og sjældne prydræer hjem fra Frankrig.

I 1836 modtog haven en gave fra den kendte planteskole Althaldesleben ved Magdeburg bestående af nye sorter af prydræer og -buske. Det må antages, at mange af havens karaktergivende solitærtræer stammer herfra.

Fra Frankrig indførtes omkring 1200 dværgfrugttræer, som sammen med andre træarter udplantedes i haven, og derfra udviklede sig træformeringskoler til dyrkning af mange forskellige slags nye plantearter. Fx. solgtes der i 1813 750 kirsebærgrund-

stammer, og mængder af sunde frugttræer solgtes billigt til haverne på det nordlige Fyn.

Godsets bønder modtog frugttræer gratis, og gartneren på Hofmansgave forestod plantning og beskæring. Det var ikke let at få landbefolkningen interesseret i nye planter og dyrkningsmetoder, men netop på herregårde som Hofmansgave og Hols-teinsborg betragtedes det som en samfundsopgave at påvirke og forbedre levevilkårene for den almindelige bondefamilie.

En velholdt humlehave leverede 80 pd humle om året. Udover tilvirkning af frugtvin, mjød, tørrede frugter og most af de mange æbler blev der produceret kartoffelstivelse, eddike af umodne stikkelsbær, berberissaft, rosenvand og potpourri. Karlene flettede kurve af vidjer, og pigerne dyrkede krydderurter og tørrede medicinske urter til husapoteket, for lægen boede 3-4 mil borte. Af havens og skovens grønne ukrudt lavede man aske til brug i storvasken.

Roser, aurikler og sjældne prydblplanter dyrkedes også. Et forår blomstrede omkring 6000 aurikler i haven.

Haven havde ikke blot betydning for livet på gården, men også for udbredelsen af kendskabet til frugttræer, grøntsager og blomster i Danmark. Frø og planter udveksledes med andre, og havekyndige og botanikere besigtigede de sjældne nyheder.

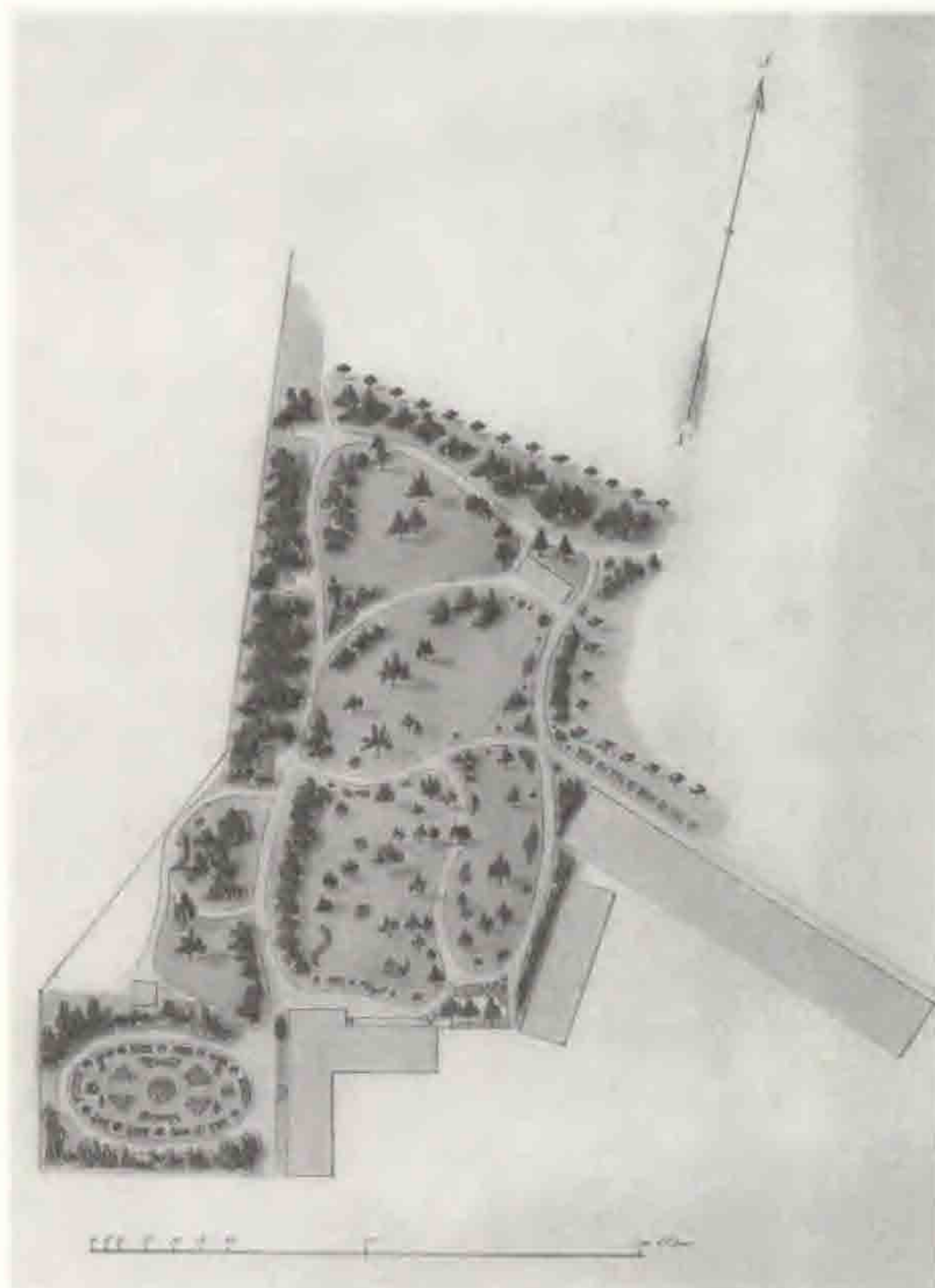
I botanisk henseende var egnen omkring Hofmansgave meget rig. Den blev centrum for mange undersøgelser og bidrog med plantebeskrivelser til bl.a. J.W.Hornemanns Dansk Økonomisk Plantelære og Flora Danica.

Efter freden i 1814 opførtes lysthuset Norske Hus i havens østlige del, som kaldes Oldemors Dal. Tømmeret til huset var en gave fra Niels Hofman Bangs ungdomsven den norske jernværksejer Jacob Aall. Gaven blev skænket som tak for en skibsladning korn sendt under Napoleonskrigenes vanskelige år. Foruden Norske Hus findes der et havehus i bindingsværk og Den Trekantede Grotte, som er en bænkeplads i træ under stråtag med høj rejsning.

På Hofmansgave findes i dag den originale haveplan dateret januar 1856, udarbejdet af haveinspektør, landskabsgartner H. A. Flindt. Haven anlagdes i tidens romantisk landskabelige stil, og Medaillonhaven bevaredes i den gamle rokokostil med mange udplantningsbede, buksbomhække m.m. Haven egnede sig fortrinligt til præsentation af de mange nye og indførte plantearter, der var så stærkt på mode i disse år, og som man på Hofmansgave var ganske særlig interesseret i.

Endnu i dag findes der i haven et utal af mindesteder og udsigtshøje navngivet efter personer eller dyr, som har stået familien nær. Fx. Minnas Høj, Jacobs Høj, Tyrks Høj, Alvildahøj, Oldemors Dal og Frøken Inges Have, en skik fra den romantiske periode, som blev ført videre op igennem 1800-tallet, og tro mod familiens traditioner, fortsatte man denne skik til langt op i 1900-tallet.

I havens vestlige del sydøst for Fægårdskæret opbyggedes et ganske anseeligt sten-



Landskabsgartner H.A. Flindt's plan over Hofmangaves have 1856. Originaltegning findes på Hofmangave.

højsparti Alperne. Der anvendtes ca. 2000 sten, og arbejdet blev forestået af Niels Hofman Bangs yngre broder Jacob Aall Hofman Bang. Næsten samtidig forestod han opførelsen af stenpartiet i Landbohøjskolens Have i København. Han beskrev yderligere stenpartiet i sin egen have og udgav den lille bog: *Nogle Ord om Steenpartiers Anlæg og Anvendelse til Blomstercultur m.m.* Kbh. 1859.

Herluf Hofman Hansen tegnede i 1918 en plan, som formodes at være en opmålingsplan af de eksisterende forhold, og den viser haven i sin fulde udstrækning. Siden planen fra ca. 1800 er prydhaven udvidet mod vest med Granpartiet, Rosenpartiet og Alperne ved Fægårdskæret. Der er grund til at formode, at der mod syd er inddraget nye arealer til køkkenhave i forbindelse med udvidelsen af prydhaven.

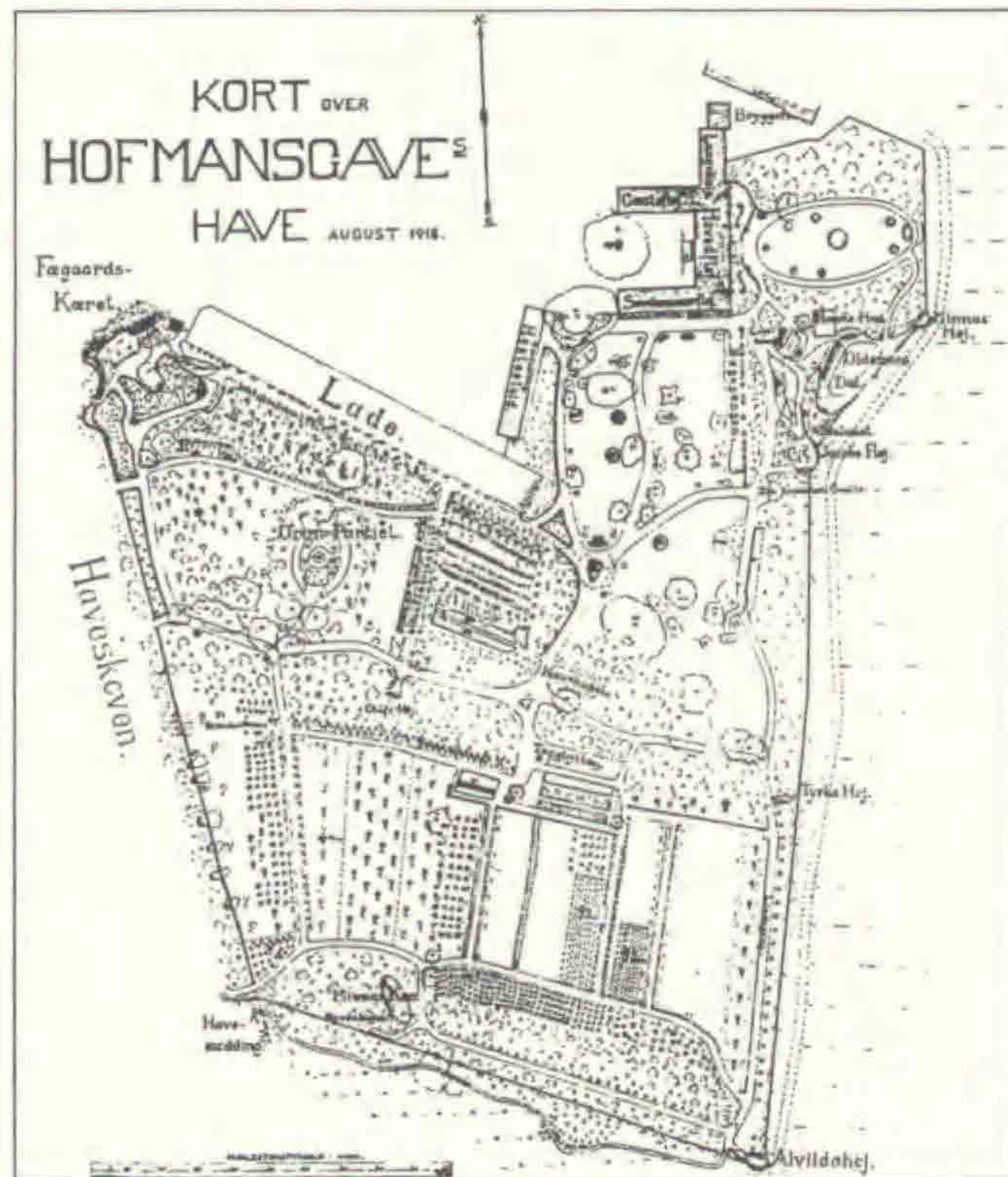
Frøken Inges Have blev anlagt omkring 1920, da en del af laden blev nedrevet. Denne del af haven er opkaldt efter Inge Hofman Bang. I næsten 70 år stod hun for pasningen af haven, og hun bærer en stor del af æren for den smukke og særegne have.

I 1958 overgik herregården Hofmangave til Den selvejende Stiftelse Planteforædlingsinstituttet Hofmangave, som ledes af Landbohøjskolens Arboret i Hørsholm.

Meddelelser fra Hofmangave til fx. *Tidskrift for Havevæsen* i 1800 tallet har været righoldige og mange. Senere er der publiceret en del artikler om landskabet omkring herregården og om havens mange sjældne planter.

Man kan i fortegnelserne fra 1865 og 1880 over træer, buske og blomster i Hof-

Kort over Hofmangaves have,
tegnat af Herluf Hofman
Hansen 1918. Danske Slotte
og Herregårde II. Bind 1920.
Fyn-Lolland-Falster.



Plan af Haven 1918, tegnet af Herluf Hofman Hansen.

mangaves have se, hvor varieret og omfattende havens plantebeholdning har været, f.x. var der 11 arter af slægten *Acer*, 15 af *Crataegus*, 17 af *Fraxinus*, 14 af *Ribes*, 29 af *Spiraea* og 12 arter af *Ulmus*. Af blomster var der 31 *Fuchsia*-arter, mere end 90 forskellige roser og på og omkring stenhøjene 383 forskellige flerårige, urteagtige planter. Hofmangaves have er en af de danske landskabshaver fra 1800 tallet, der er bedst dokumenteret med hensyn til planter.

Havens udtryk eller hvordan den opleves i dag

Haven fremtræder i dag med sine væsentlige elementer i behold. Den er tydeligt præget af sin historie, og dens særlige atmosfære fornemmes stærkt. Dens plejeniveau er stadig højt. Enkelte havegange og bede er sløjftet, og en vis forenkling har fundet sted. Medaillonhaven mangler en del buksbomplanter, og andre vigtige udstyrsplanter er gået tabt. Den ovale græsplæne er trukket lidt skæv på grund af manglende klipning af hækken, men den enestående udsigt over Odense Fjord er intakt.

Den sydlige del af haven har endnu en stor del af 1800 tallets oprindelige og frem-



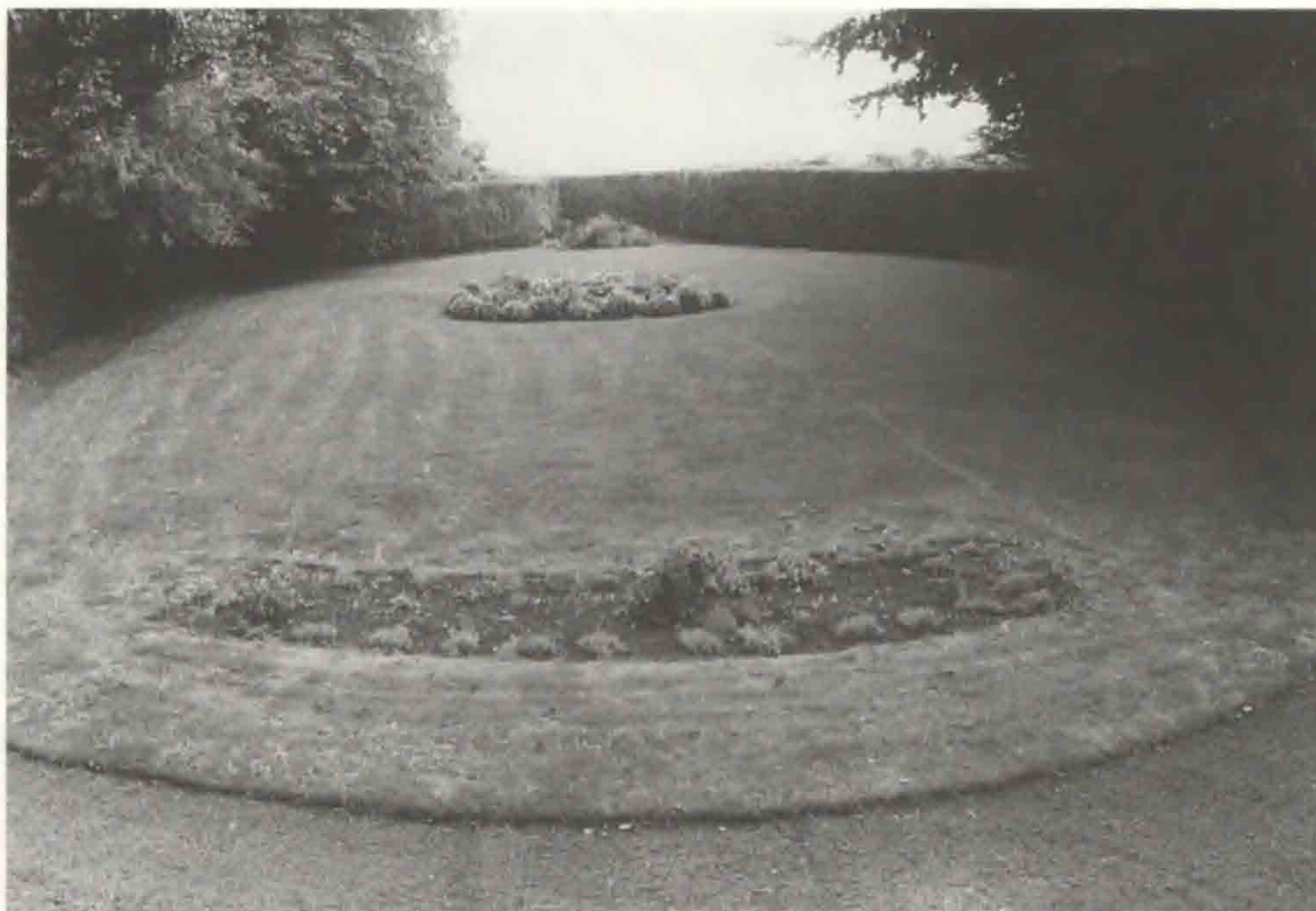
Hovedbygning med havetrappe og buksbomhække set fra sydøst. I baggrunden til højre ses det gamle morbærtræ.

medartede planter i behold, men enkelte steder er træer og buske så kraftigt udviklede, at nogle af udsigthøjene og mindstederne er vanskelige at få øje på. Alperne ved Fægårdskæret kan opleves som et særegent og tidstypisk miniaturebjerglandskab. Det er stadigvæk et enestående eksempel på datidens tekniske opbygning af stenbedspartier og udgør et kuriosum blandt havens mange fine og enkelt udformede haveelementer, skønt en meget stor del af de oprindelige stenbedsplanter er forsvundet. Den Trekantede Grotte og Norske Hus fremtræder i god stand og er fine eksempler på nogle af landskabshavens uundværlige elementer.

Køkkenhaven er i løbet af de seneste årtier tilplantet med nye plantearter i forbindelse med Planteforædlingsinstituttets arbejde.

Den gamle frugthave mod vest har kun et fåtal af frugttræer tilbage. Den har mistet sin oprindelige værdi på grund af for tæt og tilfældig plantning af for mange og forskelligartede træer.

Granpartiet er desværre forsvundet, og for mange store rhododendronbuske skjuler indtrykket af det oprindelige og rigt detaljerede haverum og dets omgivelser. Også her er der i tilfældig og uhensigtsmæssig orden plantet moderne roser og sommerblomster, som tilhører en nyere tid.



Udsigten fra havetrappen over Enebærrodde og Odense Fjord. Medaillonhaven med den ovale græsplæne og blomsterbede ses i forgrunden.



Lysthuset Norske Hus i Oldemors Dal. Materialerne til huset blev skænket af norske venner, som tak for Danmarks hjælp til Norge under Napoleonskrigene.



Den Trekantede Grotte på Hofmansgave er opført af træ og strå. En lille primitiv træbygning med bænke langs væggene og stråtag med høj rejsning.

Frøken Inges Have indeholder en del stauder og roser, og syd for findes en lille stenhave i god behold. Et ganske smalt og langt bed opdelt i trekanter med marksten som kant er anvendt til udplantning af sommerblomster. I sommeren 1995 var der taget. I forårstiden er bedene fyldt med blomstrende løgplanter som narcisser, scilla o.a. Hele haven er hvert forår præget af mange smukke partier af alle slags blomstrende løgplanter i meget stor mængde.

Haven er unik og har ikke mistet det særpræg, som generation efter generation med kærlighed og respekt har givet den. Man kan endnu opleve havens ånd og atmosfære. Haven vil stadigvæk forandre sig og udvikle sig; men for at den fortsat kan være levende og udvikle sig med respekt for fortiden og den familie, der i århundreder tog sig af den, er det ønskeligt, at nye generationer vil tage vare på den med omhu og indsigt i havens væsen og stedets ånd.

Skov- og Naturstyrelsen igangsatte i 1994 en undersøgelse af vore herregårdshaver, som resulterede i udvælgelse af Hofmansgaves Have samt haverne på Erholm, Glorup, Ledreborg og Visborggård, for hvilke der skulle udarbejdes pilotprojekter. Formålet med projekterne er at vurdere havernes kvaliteter, havernes bevaringsværdige elementer og deres værdi samt udarbejde forslag til havernes fremtidige udtryk og deres pleje og vedligeholdelse. I forbindelse med projekterne blev haverne opmålt og registreret. Arbejdet med pilotprojekterne kan betragtes som model for den analyse og



Stenhøjene i Hofmangaves have blev anlagt i 1850'erne og kaldtes Alperne.

vurdering der kan danne grundlag for et fredningsforslag.

Haven udgør en væsentlig del af den helhed, som herregården Hofmangave er, og den fremtræder i dag som en sjælden perle blandt 17-1800 tallets mindre herregårdshaver anlagt i den romantisk landskabelige stil. Havens vedligeholdelsesniveau er p.t. så godt, at en restaureringsplan kan gennemføres for relativt beskedne midler. Genplantning af en stor del af de oprindelige plantearter kan lade sig gøre, da der findes udførlige fortegnelser over træer og buske i Hofmangaves have fra 1865 og 1880. Istandsættelse af lysthuse, mindesteder og udsigtshøje, genskabelse af udsigtslinier og kig til det omgivende landskab antages at være overkommeligt. Haven på Hofmangave bærer ikke blot præg af kulturhistorie, men i sjælden grad også af havebrugshistorie. Med udgangspunkt i ovenstående og de foreliggende undersøgelser, registreringer og beskrivelser finder jeg, at Hofmangaves have er værdig til fredning.

Kirsten Lund-Andersen, landskabsarkitekt mdl. Sorø.

Litteratur:

Bang, J.Aa.H., 1990: *Odense amt beskrevet 1843 - Vol. 2, 112-113. Udgiverselskabet for historisk Samfund for Fyns Stift.*

Bang, J.Aa.H., 1859: *Nogle ord om Steenpartiernes Anlæg og Anvendelse til Blomstercultur m.m. med tre Afbildninger. København*

Bang, J.Aa.H., 1872: Om Steenpartier [med Afbildning af Steenhøisanlægget i Hofmangaves Have]. Tidsskrift for Havevæsen, 7(3):33-43.

Bang, J.Aa.H., 1877: Meddelelser fra Hofmangaves Have for 1877, Tidsskrift for Havevæsen, 12(10):218-222

Bang, J.Aa.H., 1877: Yderligere meddelelser for 1877 om Steenhøisanlæggene i Hofmangaves Have, Tidsskrift for Havevæsen, 12(10):222-224

Bobé, L. et al., 1923: Danske Herregårde ved 1920. 3. Bind ill. Bind 2, Fyn-Lolland-Falster. Hofmangave ved N.E.Hofman Bang:(På grundlag af udførlige optegnelser af Jacob Aall Hofman Bang). Henrik Koppels forlag, side 405-414.

Lange, J., 1962: Planteliste over planter i Hofmangaves Have august 1962.

Ødum, S., 1977: Ekskursionsberetning fra den 14-15 august 1976 til Odense bymidte, Enebærødde, Hofmangave, Æbelø og Langesø. Dansk Dendrologisk Årsskrift, 4, 33-38

Landsarkivet for Fyn: Fortegnelser af jan. 1865 og 1880 over træer, buske og blomster i Hofmangaves Have.



Udsigt til Alpernes højeste punkt. Den lille bro fører til Alperne på den anden side af kløften, der munder ud i Fægårdskæret.

Abbed Vilhelm af Æbelholt, fejlagtigt kaldt: "Danmarks Skytshelgen i Havebruget" Hvem var han? Hvem kaldte ham sådan?

Abbot Vilhelm of Æbelholt, erroneously called:

"The Danish patron saint of horticulture"

Who was he? Who called him that?

Keywords: Horticulture; Introduction; Monastery; Monks; Middle Ages; Vegetables; Drug Plants; Fruit Trees; History; Denmark

Af Joost Dahlerup. Forkortet og omredigeret af Johan Lange

I det ansete værk Bruun & Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri til Aaret 1919 har havebrugskandidat Andreas Madsen givet en 40 sider lang skildring af havebruget i Danmark i oldtid og middelalder, herunder en ca. 5 siders skildring af den franskfødte abbed Vilhelms 40 år lange indsats muligvis for dansk havebrug og i hvert fald for dansk klosterliv, sådan som man ud fra de sparsomme til dels meget usikre oplysninger mener, at det vil have formet sig. Der bringes et billede af abbeden i fuld figur, hvis korrekthed der også er rejst tvivl om. I konversationsleksikonet V.T K. L. bd X s.452 anføres følgende: Vilhelm Abbed (1127 - 1203), af fr. adelsslægt. Kannik ved Genevieve-kirken (i Paris), hvis kapitels strengere organisation han satte igennem under stor modstand. Absalon, der kendte ham fra sit Frankrigs-ophold, indkaldte ham som hjælper i sit kirkelige arbejde. Først på Eskilsø, senere i Æbelholt satte Vilhelm et betydningsfuldt arbejde for dansk klosterliv i gang og vedligeholdte den kulturelt værdifulde forbindelse med Frankrig. Abbedens stærke personlighed og udpræget højkirkelige syn belyses fyldigt med breve og ved en livsskildring fra ukendt hånd. Kanoniseret i 1224.

I Nordisk illustreret Havebrugsleksikon bd.2 fra 1946 kan man under personalhistorie s.806 læse følgende:

Vilhelm, født ca. 1127 i Paris. Cisterciensermunk. Abbed til Eskilsø 1165 - 75 og Æbelholt fra 1175 til sin død. - Er den første navngivne person, om hvem vi ved, at han har arbejdet positivt for dansk havedyrkning. Indforskrev pødekviste og frø fra Frankrig og forsøgte at lære munkene at spise grønsager. Var en sleben diplomatisk franskmand og en myndig prælat, en dygtig lærer. Død påskemorgen 6.4.1203, begravet i Æbelholt - Af paven kanoniseret i 1224 og i nyere tid kaldt "Danmarks Havehelgen". Yderligere har Hans Olrik udgivet "Abbed Vilhelm af Æbelholt" (1912). Ligesom der i Gartner-Tidende af og til er bragt notitser om emnet.



Fig. 1
Abbed Vilhelm

Går vi herfra tilbage til grundkilden for disse korte resumeer ender vi ved en artikel i tidsskriftet Haven bd.1 "Danmarks Skytshelgen i Havebruget" skrevet af Vilvordestifteren Stephan Nyeland i 1908.

I den danske katolske kirke kender man meget godt abbed Vilhelm. Han er afbildet i stort format i apsis af den katolske domkirke i Bredgade i København. Han fejres den 16. juni, og i en årrække skete det ved at en lille skare af danske katolikker valfartede til Æbelholt kloster, hvor der så blev læst messe ude i ruinerne. Men den

katolske kirke har aldrig selv sat abbed Vilhelm i forbindelse med havebruget eller blot antydningssvis nævnt noget herom.

Stephan Nyelands fremhævelse af abbed Vilhelm som Danmarks skytshelgen i havebruget følger nok den katolske terminologi, men som skytshelgen er han ganske ukendt i den katolske kirke, og begrebet en havehelgen findes slet ikke. Ved en dyberegående undersøgelse af spørgsmålet viser det sig, at abbed Vilhelm næppe var gartnerisk kyndig, og at det også er en misforståelse, at han indforskrev frø af urter og grønsager eller pødeviste af træer. Ser vi først på Stephan Nyelands eget liv og historie, kastes der hurtigt lidt lys over sagen.

Som ung havebrugskandidat kom Stephan Nyeland til det katolske Belgien, hvor han besøgte den store statshavebrugsskole i den lille by Vilvoorden lidt nord for Bryssel. Det var byen her, som lagde navn til hans eget 'Vilvorde' i Charlottenlund og det var statshavebrugsskolen som blev hans forbillede for undervisningen her. På skolen i Vilvoorden har der sikkert været et billede eller en statue af Belgiens eller blot den katolske kirkes skytshelgen. Det hører sig ganske enkelt til et sådant sted. Men herom vides intet sikkert. Her traf han sin Marie Isabella Raman, som han blev gift med. Og med sig hjem havde han også sin førstelærer belgieren Paul Cramy. Disse to belgiske katolikker, fru Nyeland og Paul Cramy, talte gerne sammen trods forskellige afstand, og de fulgtes også ofte sammen, når de om søndagen gik til katolsk messe i den lille Sct. Andreas kirke på Ordruphøj.

- Sådan omtales det flygtigt af den senere forstander Valdemar Jensen i Festskrift for Vilvordes 75 års jubilæum i 1950. Stephan Nyeland var altså ingenlunde helt ukendt med det katolske, selvom han måske ikke gav udtryk for det. I 1893 - 94 skriver historikeren dr. phil. Hans Olrik som anført ovenfor i sin bog "Danske Helgeners Levned".

Det er utvivlsomt denne bog, som fanger Stephan Nyelands interesse. Han har her kunnet læse om abbed Vilhelms genvordigheder og om munkenes klager over ham. Da der også nævnes et notat om at abbed Vilhelm anmoder om frø af grønsager og urter og pødeviste af træer, ser Stephan Nyeland heri en dokumentation for abbed Vilhelms gartneriske virksomhed. - Altså den første danske beretning om en navngiven abbed, som indfører frø og pødeviste.

Det var vel en afvejning mellem troen og det eksklusive og så også den historiske mode, hvor selv Grundtvig og Ingemann tangerede det katolske med deres engagement i middelalderstudier. Mon ikke også Stephan Nyeland lod sig rive med af denne strømning, da han gav sig i kast med sin abbed Vilhelm. I levnedsbeskrivelsen hæfter Stephan Nyeland sig ved den sætning, hvori det siges: "... mens han (abbed Vilhelm) piner os (munkene) med sult, idet han giver os træernes blade og markens urter i stedet for føde". Stephan Nyeland tager disse ord om markens urter helt bog-

staveligt, til trods for at der i virkeligheden er tale om en grovkornet forvrængning. Men det kan dog vel ikke afvises at denne skælden ud nok er udtryk for at abbed Vilhelm ville reformere munkene med den nye Sct. Victors-regel, som pålagde dem abstinens, dvs. afholdenhed fra kødspiser.

Levnedsbeskrivelsen fortæller da også, hvad det er for nogle grove munke, abbed Vilhelm var sat til at holde styr på, og hvilke prøvelser han derfor måtte gennemleve på Eskilsø. Til sidst nævnes det at alle disse påstande var lutter løgn og pure opspind, fremsat af ubehøvede munke, for at de herved kunne unddrage sig den nye og strenge ordensregel.

Den kerne af sandhed der kan være i dette er vel da, at abbed Vilhelm virkelig satte hårdt ind for at få styr på sit kloster, og at han indførte almindelig klosterabstinens og strammede disciplinen op. Abbed Vilhelm har vel hermed sat ind for at højne åndslivet ved at lade klostret afstå fra de blodige slagtninger, de hedensk prægede jagt-ritualer og den kødspisning, som på denne måde er forbundet med al denne blodighed. I stedet for holder man sig til det mindre blodige fiskeri, til fjerkræ, mælk, æg, frugt og grønsager.

Oversættelse af abbed Vilhelms brev.

Brevet II 76 i *Scriptores Rerum Danicarum*, ved Jacob Langebek er vanskeligere tilgængeligt. Kun de to nævnte linier findes på dansk, nemlig ved Hans Olrik: "Vi overlader det iøvrigt til din omsorg at skaffe os frø af grønsager og forskellige urter og urterødder og podekviste af træer. Selve hovedteksten har vi kun på latin. Stephan Nyeland hæfter sig her ved, at dette brev er stilet til en Stephanus, og tager det for givet, at abbed Vilhelm skriver til sin tidligere abbed Stephanus af Genevieve-klosteret i Paris, hvorfra abbed Vilhelm blev hentet til Danmark af den unge Absalon.

Stephan Nyeland drager derfor den slutning, at abbed Vilhelm ved dette brev indforskrev frø og podekviste fra Paris til haven ved Æbelholt. Men med tituleringen 'Ad fratrem Stephanum monachum' fremgår det at brevet slet ikke er stilet til en abbed men derimod en broder, en menig munk.

Twist og venskab mellem Esrum og Æbelholt.

Nu var det sådan at der havde været en reel tvist om kirketiende mellem cistercienserne og augustinerne i Æbelholt, hvor abbed Vilhelm optræder som advokat for sit eget kloster. Men der havde også været hjertelige forhold til Esrum, idet der omtales en broder Stephanus, som havde været udlånt fra Esrum til Æbelholt ved istandsættelse af en vandledning her. Da brevet (II 76) refererer til en tvist og til det gode forhold til denne broder Stephanus, og da der er tale om en cistercienser med ekspertise i jordbrug, og da dette at kunne lede vand er en vigtig ting i havebrug, er

det mere nærliggende at tro, at dette brev er stilet til denne broder Stephanus i Esrum end til den ærværdige abbed ved Genevieve-klostret i Paris.

Abbed Vilhelm afslutter samme brev med at vende tilbage til omhandlede tvist, som klart nok er det egentlige anliggende, og appellerer til det rette sindelag og den indbyrdes kærlighed. I stedet for at udtrykke afvisende bitterhed over den omtalte strid gør abbed Vilhelm det modsatte. Han viser tillid og giver sin modpart en ganske stor og omfattende ordre.

For ved at nævne netop 1) grønsager, 2) urter (frø og rødder) og 3) podekviste af træer baserer han sin ordre på klosterhavens klassiske opdeling i 1) kålgård til forsyning af køkkenet, 2) krydderurtegård til forsyning af hospitalets officium og 3) abildgård til frugtlageret og til forsyning af mosteriet.

At haverne, i hvert fald den på Æbelholt må have været anseelige fremgår af, at det i levnedbeskrivelsen nævnes at abbed Vilhelm på Æbelholt havde op til hundrede personer til bords hver dag. Og selv om hospitalets patienter og de fattige næppe har været underlagt hospitalets 'abstinens', så skal der høstes mange havesager til et køkken og et officium af denne størrelse.

Stephan Nyelands forestilling om at abbed Vilhelms brev skulle være afsendt til abbed Stephanus af Genevieve-klostret i Paris må altså bero på en misforståelse. Og tanken om at abbed Vilhelm således skulle have indforskrevet frø, rødder og podekviste herfra kan derfor heller ikke holde. Skal man på grundlag af dette tale om en første navngiven havebruger i Danmark, må det nok snarere blive bror Stephan fra Esrum, men dette stadig sagt med forbehold.

* Joost Dahlerup. *Katolsk opdraget. Afsluttet sin gartneriske uddannelse på Vilvorde 1947. Senere knyttet til Kunstakademiet, "Den højere Skole". Forskningsstipendiati 3 år. Nu konsulent for Nationalmuseet, specielt afdelingen i Brede.*

Litteratur

Bruun, S.;Lange, A., 1920: *Danmarks Havebrug og Gartneri til Aaret 1919*

Pedersen, A., 1945-48: *Nordisk illustreret Havebrugsleksikon 5. udg.*

Nyeland, S., 1908: *Danmarks Skytshelgen i Havebruget. Tidsskriftet Haven*

Olrik, H., 1912: *Abbed Vilhelm af Æbetholt*

Vor Tids Konversationsleksikon I - X 1937-38

Andersen, I.N., 1998: *Abbed Vilhelm og den europæiske Integration. Siden Saxo. 15(4):42-48*

Louisenlund

En romantisk have i Slesvig

Louisenlund. A romantic Garden in Slesvig

Keywords: Park; Manor House; English Garden; Romantic Garden Elements; History; Denmark; Germany

A. Ørum-Larsen

Flere af de danske haver af historisk interesse ligger i dag på grund af uheldige krige udenfor de nuværende rigsgrænser. Det gælder for eksempel den berømte renæssancehave Uraniborg på Hven, og det er også tilfældet med Louisenlund med sin interessante romantiske have i Slesvig. Denne fyrstlige danske have er i dag næsten glemt, selv om den har haft stor havehistorisk betydning.

Slottet Louisenlund blev omkring 1770 etableret som sommerbolig for prinsesse Louise (1750 - 1831), Kong Christian VII's søster, og hendes gemal, Prins Carl af Hessen, der residerede på Gottorp Slot i Slesvig. Prins Carl var af tysk herkomst fra Hessen-Kassel, ikke førstefødt, og han måtte af religiøse og politiske grunde forlade sit land. Den 12-årige prins blev derfor, med to brødre, af familieårsager sendt til det danske hof i København, der var meget anset i Europa, og hvor han kunne få en protestantisk opdragelse. Prinsen faldt godt til her og blev uddannet ved det danske militær, hvor han gjorde karriere og som 22-årig blev chef for artilleriet. I 1766 blev Prins Carl formælet med prinsesse Louise, men parret forlod for en tid det danske hof, tog



*Fig. 1
Louisenlund
slotsbygning efter
udvidelsen i 1800.*

til Hessen-Kassel, hvor de købte et slot og herfra rejste på studiebesøg omkring i Europa. Men allerede to år senere, i 1768 blev Prins Carl af Hessen af kongen udnævnt til kongelig statholder i Slesvig-Holsten med residens på Gottorp Slot, som i 1721 var blevet kongelig dansk ejendom. Det store slot var imidlertid noget forsømt. En del af inventaret og det betydelige bibliotek var ført til København, og den store italiensk-franske slotspark var helt tilgroet. Ikke at forglemme den berømte globus, som Czar Peter havde ført til Rusland som krigsbytte.

Prins Carl's embede var kun af repræsentativ karakter, da Slesvig og Holsten blev administreret fra det Tyske Kancelli i København. Der måtte findes en passende sommerbolig, hvor parret kunne dyrke familielivet og deres private interesser, men hvor der også var plads til hofstaben og til den nødvendige repræsentation. Valget faldt på godset Tegelhave ved landevejen til Ekernførde og nær Sliens sydlige bredder.

Kongen gav sin søster prinsesse Louise skøde på godset, som straks blev døbt Louisenlund. De eksisterende forpagterbygninger blev sat i stand, så parret kunne flytte ind. I 1772 blev der endelig mulighed for at bygge det påkrævede slot, men da var parret ikke til stede, da Prins Carl blev sendt til Norge som over-general og statholder. Det nye slot blev projekteret af J. H. Motz, der var i tjeneste ved det danske hof i København, men oprindeligt kom fra Hessen og var nær knyttet til Prinsen. Det var en 12-fags enetages bygning med manzardtag og i ny-klassisistisk overgangsstil af samme beskedne type som de omkringliggende herregårde. Over indgangen i det frem-skudte midterparti anbragtes kongens og Louises navnetræk CL med en kongekrone over. Omkring 1800 blev slottet udvidet igen af J. H. Motz, nu kgl. landbygmester. Den aristokratiske, franske havearkitektur med dens rette linier var på retur idet en ny og friere borgerlig haveopfattelse med naturen som symbolsprog omkring 1750 var begyndt at gøre sig gældende i Europa. Den kom til Danmark via havne- og handelsbyerne Hamborg og Altona, som altid har været i nær kulturel kontakt med England. Men det danske hof i København kan også her have spillet en rolle med sine engelske medlemmer. Flere steder i Tyskland så man de første landskabelige haver og parker, for eksempel i Wörlitz. Prins Carl havde kendskab til dem fra sine rejser. De nye engelske haveideer blev ofte formuleret af den engelske frimurerbevægelse, idet flere af de kendte havekunstnere var medlemmer af den. Denne bevægelse var nu også begyndt at komme til fastlandet.

Prins Carl af Hessen var fra sin ungdom dybt optaget af kristelig religiøsitet, og i 1772 blev han også medlem af en frimurerloge. Måske tilskyndet hertil af J. H. Motz, der havde været i bevægelsen længe. Det prægede Prins Carl resten af hans liv. Han steg hurtigt i graderne og kom til at spille en førende rolle i både nordisk og europæisk frimureri. I Danmark var flere kongelige personer og førende embedsmænd frimurere. Prinsen havde mistet politisk magt, men fik revance ved sin virksomhed her. Det-

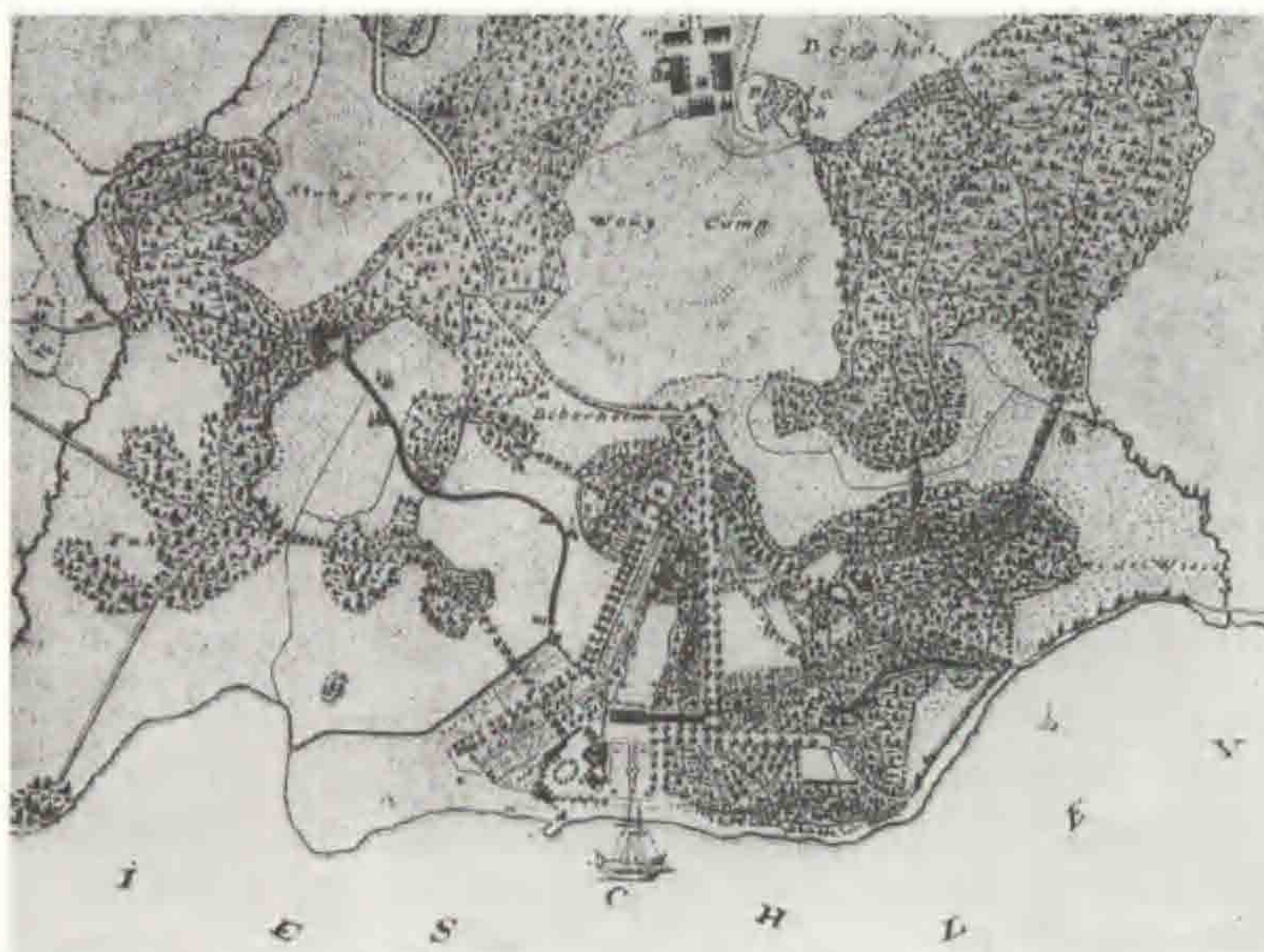


Fig. 2
Friederich von
Kaup's plan over
Louisenlund ca.
1819

te forhold satte også sit præg på parken ved Louisenlund, som mest blev præget af denne nye, frie havestil med de romantiske elementer, der også dybere set var symboler for frimurernes filosofi.

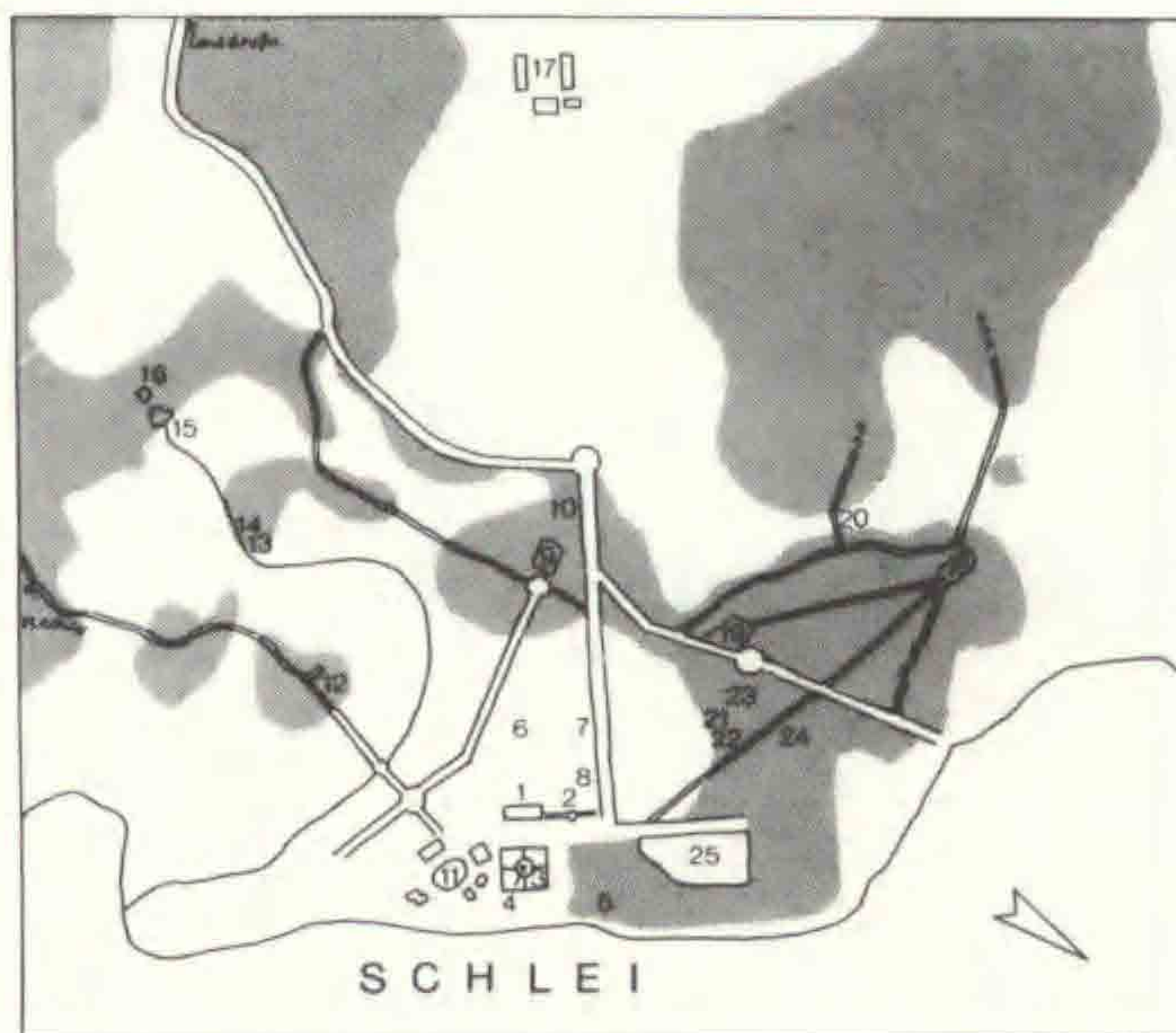
Det slesvigske landskab med bakker, engflader og spredte trælande og den smukke udsigt over Sliens blå vande var som forudbestemt til den landskabelige havetype. Landskabsgartner Johan Caspar Bechstedt plantede fra en rotunde ved enden af slottets tilkørselsvej tre allér, der spredt førte ind i parken. Som en forkvaklet patte d'oi. Hovedalleen førte ind til slottets vestlige gavl. De var reminiscenser fra den tidligere præsentative parkstil og placerede hermed Louisenlunds have i en særlig overgangsstil, der også havde andre eksempler i Nordeuropa.

Ved slottets facade imod Slien blev anlagt en enkelt terrassehave med græs, stier og trapper ned ad skrånningen. I en rotunde i midten blev i 1794 opstillet et specielt solur. På facadens haveside skabtes et engelsk anlæg med en stor græsplæne, kantet af buske og med et væld af blomster. Parkens spredte og eksisterende skovpartier blev forbundet med alleer, og bugtende stier førte til de forskellige udsigtspunkter eller interessante haveelementer.

Prins Carl's åndelige søgen bragte ham også i kontakt med bevægelser i Europa indenfor religiøs mysticisme (okkultisme) og deres talsmænd. Navnlig blev han draget af den svejtsiske præst Caspar Lavater og dennes tanker. I 1793 besøgte han Danmark og kom også til Louisenlund.

Endvidere studerede Prins Carl ægyptologi og skrev flere lærde afhandlinger om

- Fig. 3
1. Slot, 2. Orangeri,
 3. Græsparterre 4. Solur,
 5. Iskælder, 6. Haveparterre,
 7. Stenhøj, 8. Runddel,
 9. Runesten, 10. Mindesten
 - "Wilhelmsminde",
 11. Pächterhof,
 12. Skovridergård,
 13. Eneboerhytte,
 14. Labyrinth, 15. Sø med
 - vandfald, 16. Nordisk hus,
 17. Landmejeri,
 18. Louisesøjlen, 19. Have-
 - pavillon, 20. Nordisk bro,
 21. Marielysthus, 22. Obelisk,
 23. Stenalter,
 24. "Frimurertårn",
 25. Køkkenhave
- (Tegning af G. Haack i Gerckens 19859)



dette emne. Man havde i Europa den idé at det gamle Ægypten gemte på en skjult livsvisdom, som det gjalt om at udforske. Efter Napoleon's krigstogt til Ægypten (1798), var dette lands gamle kunst, kultur og symbolsprog blevet kendt i Europa til megen beundring og inspiration.

I Louisenlunds have blev der nu de næste årtier, sikkert efter en nøje plan og under Prins Carl's medvirken, anlagt flere haveelementer og opført forskelligt staffagebyggeri (1), der havde betydning for de frimurer-sammenkomster, der nu fandt sted i den nye park.

Den anden type udsmykning i haven var de mindesmærker for familien, der i tidens løb på passende steder blev opstillet i parken.

Først blev der i 1780 i den vestlige skov ved den såkaldte Mariehave opført det runde og mere end 10 m høje Frimurertårn. Det var et bygningsværk, der havde rødder i gammel europæisk mysticisme. Den ejendommelige bygning var opført af brædder, men pudset med kalkmørtel for at give den et mere solidt og værdigt præg. De tre rum over hinanden var forbundet med en vindeltrappe, og de havde forskellige grader af belysning, fra dunkelt til fuldt dagslys på tårnets åbne platform, omgivet af kreneleret brystværn. Det nederste rum havde vægdekorationer med ægyptiske motiver som sphinx, obelisk og pyramide. Kælderrummet nedenunder var indrettet til et kemisk laboratorium. Her arbejdede Prins Carl og den franske eventyrer og alkymist Grev Sains Germain med farve- og metaleksperimenter. Sistnævnte boede i mange år som gæst på Louisenlund. Dens særlige port var smykket med lotus- og skarabæmotiver.



Fig. 4
Maleri af Prins Carl af Hessen, da han blev statsholder over Slesvig-Holsten

I den østlige del af haven blev der i en skovkant og ved en bæk bygget en lille eremithytte. En eneboer udskåret i træ og med bibel og krucifiks rejste sig op fra sit leje, når døren blev åbnet. Bagved lå her oprindeligt en labyrint. Længere væk og oppe på en bakke blev der bygget en norsk bjælkehytte, vel som et minde om Prins Carl's Norgesophold. Den blev brugt ved jagtselskaber, og var

også det første samlingssted ved frimurer-sammenkomsterne. Nedenunder blev der omkring 1801 skabt en lille trekantet sø ved opdæmning af den tidligere nævnte bæk. Søen sluttede over en klippekant med et flere meter dybt vandfald.

Foran den østlige sidealle blev opstillet to runestene, der i 1796 - 97 var fundet på egnen. De passede godt ind i havens fastlagte program. Endelig blev der ca. 1804 opstillet et stenalter ved et gammelt og kroget træ.

Af mindesmærker kan nævnes den 6 m høje Louise-søjle, der blev opstillet længst imod vest som et point de vue. Det var på Dronning Marie's initiativ i 1782. I den såkaldte "Mariehave" blev der anbragt en 5 m høj obelisk som minde om Prinsesse Marie's og Kronprins Frederik's bryllup på Louisenlund 1790.

Der var andet i anlægget, for eksempel flere havepavilloner og siddepladser, skjulte eller frie. Der var en smuk bro over en bæk, og en iskælder blev bygget ved køkkenhaven. Et lille landmejeri lå ude i marken som point de vue for hovedalleen. Her var en te-stue, som indgik i havelivet. Endelig fandtes et sted i haven en såkaldt "knu-desøjle", en særlig frimurer-symbolik.

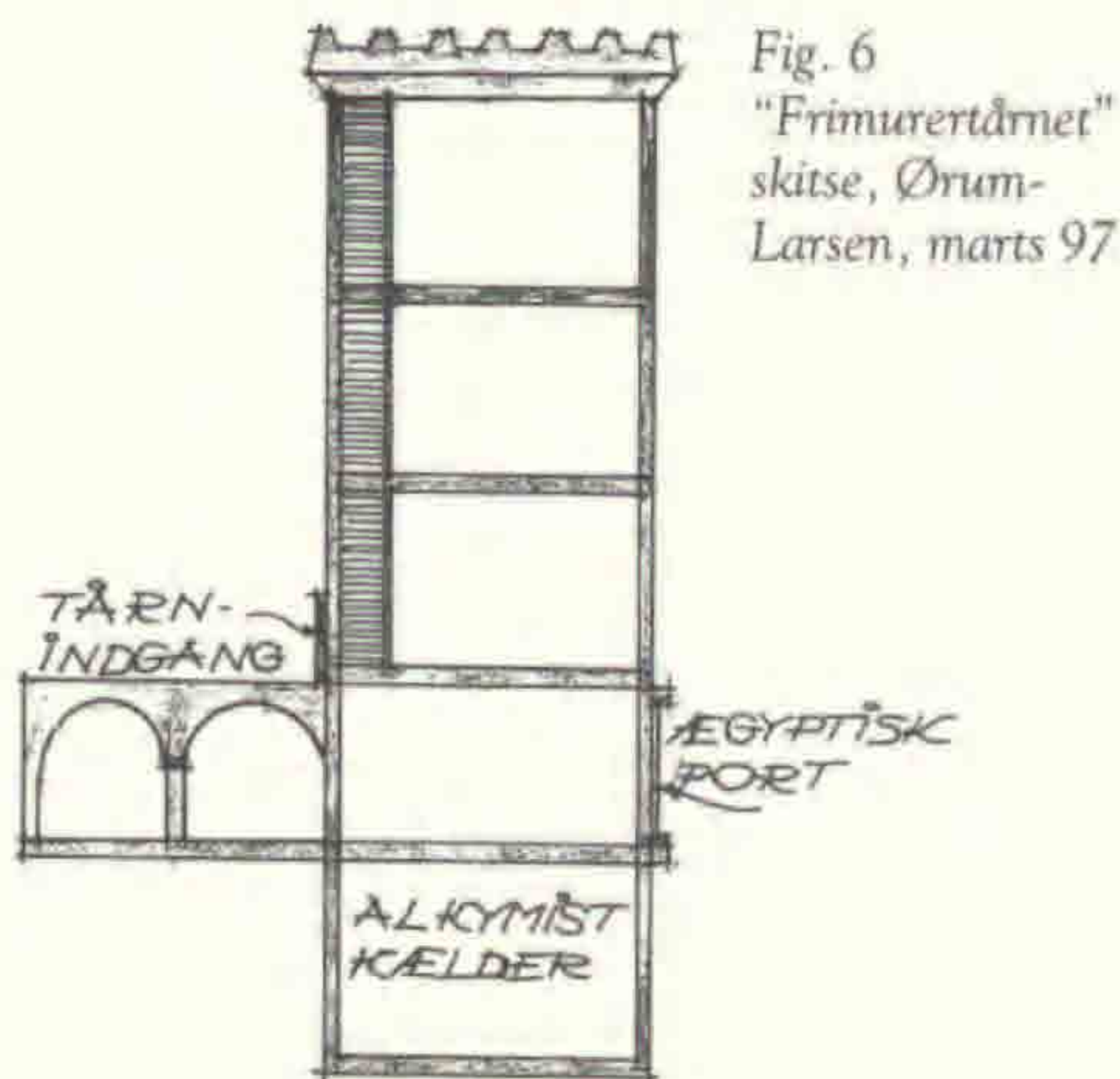


Fig. 6
"Frimurertårnet"
skitse, Ørum-
Larsen, marts 97



Fig. 5
Det såkaldte "Frimurertårn" i
Louisenlunds have før det blev ødelagt
efter 1. verdenskrig

Der findes to planer til haven henholdsvis fra 1796 og 1819 (se fig. 2). C. L. L. Hirschfeld beskrev desuden Louisenlunds park i sit berømte værk fra 1775 - 1777.

Alligevel er anlæggets endelige plan, udseende og indhold ikke helt klarlagt, idet flere haveelementer er forsvundet. Denne romantiske have er kun lidt udforsket, og en rekonstruktion vil blive vanskelig. Haveanlægget ved Louisenlund er almindeligvis anset for en romantisk idyl, men var også udtryk for Prins Carl's okkulte livssyn!

Prins Carl af Hessen blev som kgl. statholder i Slesvig til sin død i 1836, 92 år gammel. Han forlod sjældent Louisenlund eller Gottorp, men forpagtede dog i 1784 Generalmajor C. F. Classen's kanonstøberi i Frederiksværk, da dets opretter var død. Forbedringer blev nu indført for de stavnsbundne arbejdere her, og nye bygninger opført. I 1804 opgav han det og overdrog værket til Kronprins Frederik (senere Frederik VI), hans svigersøn.

Louisenlund blev ved jordindkøb, blandt andet godset Carlsborg, Slesvigs største landejendom. I 1754 blev det af den daværende ejer omdannet til fideikommis for familien Lyksborg og blev samlingssted for den hertugelige og kongelige familie. Det kan nævnes, at Prins Christian (senere Kong Christian IX) følte sig stærkt knyttet til slottet og haven.

De to tyske krigsnederlag i 1918 og 1945 fik alvorlige følger for Louisenlund. Fideikommis'et blev ophævet og jord solgt fra. Slottets smukke inventar fra Prins Carl's tid forsvandt og Frimurertårnet i parken nedrevet (1928). Af praktiske grunde blev

Louisenlund og Carlsborg med parker og 445 ha jord udskilt og gjort til en eksklusiv kostskole. Parken er derfor i dag lukket for offentligheden, men kan besøges af interesserede efter indhentet tilladelse.

Louisenlunds romantiske have blev et forbillede for andre "engelske" parker i Danmark. Det var meningen at Prinsesse Marie, Prinsesse Louise's og Prins Carl's datter og Kronprins Frederik skulle residere på slottet Lundehave i Helsingør, som blev om-døbt Marienlyst. Hofmarskal Johan Bülow lod derfor en tidssvarende engelsk park anlægge nord for det lille lystslot. Slotsgartner J. L. Mansa tegnede haveplanen (1790) og indrettede blandt andet et vandfald, en Mariekilde, og byggede i 1791 et "frimurertårn" her efter eksemplet i Slesvig. Det blev senere nedrevet og har ikke efterladt sig oplysning om indretningen. Da Johan Bülow, der også var frimurer, i 1793 faldt i unåde, byggede han selv Sanderumgård på Fyn og anlagde også her en romantisk have med den kendte eremithytte. Også andre af de kendte romantiske parker i Danmark var tydeligt inspireret af den smukke fyrstlige have Louisenlund i Slesvig.

Noter

1. Arkitekt Axel Bundsen har måske medvirket her. Han var også frimurer og boede i nærheden, da han byggede herregårdsbygningen Knoop i Slesvig. Senere blev Axel Bundsen arkitekt for storkøbmandene Peter Clausen Stuhr og Andreas Christiansen i Flensborg, hvor han også tegnede haverne og deres små- bygninger.

Litteratur

Paulsen, J., 1985: *Herregårde i Sydslesvig - en fælles kulturarv*. Grænseforeningens Årbog.

Gerckens, R., 1985: *Louisenlund - Ein Garten in Schatten der Aufklärung*. Årsskriftet Nordelbingen. Heide - Holsten. 54.

von Buttlar, A., 1996: *Historische Garten in Schleswig-Holstein* - Verlag Boyens & Co., Heide.

Carl Hansen

Professor i Økonomisk Havebrug ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1880 - 1903

Carl Hansen

Professor of Economic Horticulture at The Royal Veterinary and Agricultural University 1808 - 1903

Keywords: Biography; Horticulture; Lecturing; Conifers; Introduction; Exhibitions; Arboretum; History; Denmark

Finn T. Sørensen

Indledning

Carl Hansen blev født i Vejle, d. 5. april 1848. Hans far Michael August Hansen (1803-65) var skomagermester og moderen hed Dorothea Frederikke Majen (1807-83) (Nicolaisen 1980, Lange). Han havde 2 brødre. Carl Hansen var ugift.

Carl Hansen var en glad, selskabelig og hjælpsom herre, der levede og åndede for sine fag. Gennem sin uddannelse fik han gode forbindelser til udlandet og var her meget respekteret. Han var mere en dygtig praktiker end teoretisk underviser og forsøgsmand, hvad bl.a. betød, at han ikke var lige respekteret af alle. Han havde mange venner, men fik også nogle fjender, hvilket bl.a. bevirkede, at han blev tvunget til at søge sin afsked, hvad der formentlig kort tid efter førte til hans død, den 23. september 1903, 55 år gammel.

Uddannelse og ansættelser

Carl Hansen tog til København som 18 årig (Folketælling 1895). Her blev han uddannet som gartner på Rosenborg fra 1867-69 og havebrugskandidat i 1871 (1. karakter). Han tog bl.a. eksamen i plantedrivning og sirgartneri (Hansen 1935). Blandt eksamenbevisets 8 underskrifter ses bl.a. N.J. Fjord, Johan Lange og J.A. Dybdahl. Straks efter uddannelsen som havebrugskandidat fik Carl Hansen ansættelse i Botanisk Have i København (Pedersen 1947). Herefter gik turen til udlandet, hvor Carl Hansen først arbejdede 2 år i Kew Garden i London 1873 - 74, siden blev det to år i Paris 1874-1875, 1 år i Zürich 1875 og Wien i 1876 (nkt.1903, Pedersen 1947). I 1882 var han igen på studietur i udlandet (An. 1946). Hans udenlandsrejser blev støttet af "Det kgl. danske Landhusholdnings Selskab" (Hansen 1935). Efter den første større turnering rundt i Europa fik han i 1876 -77 ansættelse i Botanisk Have i København som medhjælper (Pe-



Fig. 1
Carl Hansen
Antagelig fra midten af attenhundrede og firserne.
Foto fra Danmarks Veterinær- og
Jordbrugsbiblioteks billedsamling.

dersen 1947). I 1877 blev Carl Hansen ansat som gartner på Lerchenborg, hvor han kun virkede i kort tid, da han 3/12 1879 kaldtes til stillingen som docent ved Landbohøjskolen, hvor han startede 1.1.1880 (Tholle 1934).

Ansættelse og udnævnelser ved KVL

Ved cand. mag., docent i havebrugslære Jens Andreas Dybdahl's død i maj 1879, blev slotsgartner Tyge Rothe konstitueret i stillingen (An. 1880a), hvilket han

var, indtil Carl Hansen blev udnævnt til docent i havebrugslære 1.1.1880 (An. 1880b). Blandt ansøgerne til stillingen var E. Rostrup, men Carl Hansen havde rejst meget i udlandet, så man ventede sig meget af ham (Christensen 1924). Carl Hansen blev også efor, dvs. tilsynsførende ved Landbohøjskolens haver og Den forstbotaniske Have i Charlottenlund fra 1.1.80 til 1892 (Nicolaisen 1980, Hansen 1935). Fra 1867 sorterede dette under docenten for havebrug. Tidligere hørte det under læreren i botanik. Til hjælp i haven var der ansat en assistent. I Carl Hansen's tid var det L. Helweg og A. Bruun. Det praktiske arbejde i haven blev udført af en gartner med titlen "Havekarl". En af disse gartnere var G. Syrach Larsen (1889-1891). Den 29. april 1892 bliver docent C. Hansen "allernaadigst udnævnt til Lektor i økonomisk Havebrug" (An. 1893). Han udnævnes til professor som følge af lov af 13. februar 1903, hvor alle fast ansatte lærere på Landbohøjskolen blev udnævnt til professorer (An. 1904).

De første lærere og professorer i havebrug:

J.A. Dybdahl	1863 - 1879
Carl Hansen	1880 - 1903
H. Stenbæk	1903 - 1908
A. Bruun	1908 - 1923

Undervisning

Af skriften i den første forelæsningsprotokol fremgår det, at J.A.Dybdahl's sidste undervisningsdag er 5. april 1879. Carl Hansens første bogførte forelæsning er 9/2 1880. Den sidste bogførte forelæsning Carl Hansen noterer er 25/10-1883. Derefter er der ingen protokoller over forelæsningerne før A. Bruun starter 1.II.1903 og nu videreføres forelæsningsprotokollerne frem til 1971 (An. 1873). Ved Carl Hansens ansættelse bestod undervisningen af 1) For landmænd: Havebrug, omvisning i haven, øvelser i forskellige havearbejder og forevisning af kulturplanter samt fremgangsmåden ved deres dyrkning. 2) For havebrugere: Havedyrkningslære, samt øvelser i at beskrive haveplanter og omvisning i haven, examinаторier i særskilte timer, samt øvelser i forskellige havearbejder, forevisninger af kulturplanter og fremgangsmåden ved deres dyrkning (An. 1880b). I midten af firserne foreslår Carl Hansen at en mindst treårig læretid i praktisk havebrug skulle være en betingelse for at blive optaget på havebrugsstudiet, samtidig foreslår han, at zoologi skal optages som eksamenfag for havebrugere. Ingen af forslagene får tilslutning, men gennemføres senere. Da Carl Hansen ikke kommer med flere forslag til forbedring af havebrugsstudiet, overtager Alm. dansk Gartnerforening initiativet til forbedring af undervisningen og eksamen for havebrugere. Det første forsøg i slutningen af firserne mislykkes, men i midten af halvfemserne lykkes det for Alm. dansk Gartnerforening at komme igennem med deres mærkesager, så blomsterdyrkning og plantedrivning blev indført som fag. Samtidig kom en række nye fag til som jordbrugszoologi, havebrugsbotanik, statistik og faget tegning blev udvidet (Stenbæk 1908). Så i undervisningsåret 1896-1897 udvides undervisningen for Carl Hansens vedkommende til: Indledning til Havebrug, Havebrugsøkonomi og almindelig Havebrugs-lære, Frugthavedyrkning og Planteskoledrift, Køkkenhavedyrkning, Blomsterdyrkning og Havebrug for Landmænd (An. 1898b). Senere havde Carl Hansen også øvelser i tegning og konstruktion af havekort. Samtidig udvides studietiden, der oprindeligt var på 1 2/3 år til 2 1/6 år og de oprindelige 11 karakter når nu op på 21. Den samlede forelæsnings- og eksaminationsbyrde for Carl Hansen var nu på omkring 200 timer om året, dertil kommer praktiske og skriftlige øvelser, samt ekskursioner (An. 1902).

Carl Hansen var mere praktisk anlagt gartner end den teoretiske lærer i sin undervisning på Landbohøjskolen. Det betød også, at han var en god vejleder for gartneren og havemanden (Jensen 1903).

Carl Hansen havde stor interesse for sit fag og havde gode kundskaber, men han havde vanskeligt ved at omsætte sin faglige viden til en god undervisning (Christensen 1924). På trods af, at han havde vanskeligt ved at gøre sine kundskaber forståelige for de studerende, var han meget afholdt af dem, og hans undervisning blev som sådan ikke kritiseret, før omkring århundredeskiftet. Hans vanskeligheder bestod bl.a. af, at han havde svært ved at lægge en fast plan for undervisningen og mangle-

de overblikket og "Ret naturlig formaaede han ikke at følge med paa alle de Områder, hans Fag spændte over. Han burde have haft en Medlærer, hvad Fagets Udvikling gjorde rimeligt" (Lange). Efter århundredskiftet sker der en ændring, idet han ikke passer sin undervisning, han kommer for sent til forelæsningerne eller han får "andre interesser" af spirituel karakter, der i en eller anden udstrækning får indpas i undervisningen. Han bebrejdes for ikke at skrive eller benytte sig af nye lærebøger, men til en forelæsningsrække benytter et bind autograferede forelæsninger (Madsen 1899). Der foreligger to håndskrevne bøger med titlen Forelæsninger over Havebrugslære med Carl Hansen som forfatter. En fra 1880-1882 (Hansen 1882) og det autograferede fra 1893 (Hansen 1893).

Efter Carl Hansen's død viste det sig vanskeligt af få stillingen besat. Bl. a. blev den senere professor A. Bruun anmodet om at søge stillingen, men det ønskede han ikke, selv om han havde arbejdet på Landbohøjskolen i mange år. En anden takkede også nej. I stedet gik opfordringen til Halfdan Stenbæk, der blev havebrugskandidat i 1900 og som sagde ja tak. H. Stenbæk overtog undervisningen i havebrugsøkonomi, havebrugslære og køkkendyrkning. Docent A. Bruun overtog undervisning i frugthavedyrkning og planteskoledrift, medens havebrugskandidat G. Becker påtog sig undervisningen i blomsterdyrkning (An. 1905). H. Stenbæk udnævnes til professor i 1907, men dør allerede i 1908, hvorefter docent A. Bruun udnævnes til professor (Bruun 1920).

Forskning

Tilsyneladende udførte Carl Hansen ikke nogen forskning og det bebrejdes ham i Gartner-Tidende. Bl. a. sammenlignes han med Dybdahl, der udførte forsøgsdyrkning med en anelig række havebrugsplanter og anvendte resultaterne i sine lærebøger (Madsen 1899).

Carl Hansen har haft flere emner, han har brændt for, men vor viden er sparsom, da han ikke selv har efterladt materiale, der viser, hvor aktiv han har været. Fra flere kilder kan det ses, at han er gået meget ind for dyrkning af blomsterløg, bl.a. har han villet dyrke tulipaner og liljer i Nordsjælland på flyvesandsegnene ved Tisvilde, Rågeleje og Gilleleje. I Haven 1901 anmelder gartner Chr. Petersen rosende Carl Hansen's skrift Tulipanen, dens Historie og Dyrkning. Bl.a. roses Carl Hansen's opfordring til at dyrke blomsterløg i Danmark, og for at have "ladet anstille Forsøg dermed flere Steder i Jylland" (Petersen 1901). Hvad det er for nogle forsøg, og hvor de har fundet sted er ikke godt at vide. Carl Hansen har ikke selv nedskrevet noget om disse forsøg. Han skal have lavet pjecer om dyrkning af blomsterløg og efterlader et særtryk om tulipaner. Her omtaler Carl Hansen dyrkningsmetoder og dyrkningsområder i Holland, Belgien og Tyskland og sammenligner dem med danske forhold. Han

kommer frem til, at det burde kunne lade sig gøre at dyrke tulipaner, specielt i Vestjylland, hvor man har tilsvarende forhold som i Holland, ligeså godt her i landet som i andre lande. Carl Hansen har holdt foredrag om dyrkning af tulipaner med efterfølgende diskussion rundt om i provinsen. Han får omtalt tulipandyrkning i tidskriftet "Nord og Syd" samt i dagspressen, bl.a. i Jyllandsposten med overskriften "Tulipandyrkning i Jylland". Der kommer tilbagemeldinger fra gartnere, om at tulipandyrkning vistnok her i landet kan drives til fuldkommenhed (Hansen 1900).

Uden at erkende rækkevidden og til en vis grad uden nogen stor værdsættelse dengang udførte han specielt i årene 1888-1892 en meget stor "forsøgsplantning" af især nåletræer i Den førstbotaniske Have i Charlottenlund. Vi kan læse om disse plantninger i hans : *Pinetum Danicum*. I dag kan vi glæde os meget over disse plantninger. Det er vanskeligt at vurdere betydningen af hans indsats, men for nogle træers vedkommende finder vi dem i dag, som hans efterkommere i vore skove, parker og haver.

Han tilskrives også en indsats for dyrkning af julesalat i Danmark (Jensen 1903).

Carl Hansen havde samlet sig en stor samling af kogler, som Botanisk Museum købte efter hans død (Christensen 1924).

Carl Hansens skriver ikke meget om sin egen faglige indsats. I avisspalterne dukker der efter hans død små brudstykker op. Bl.a. indførte han 16 forskellige sorter af lyng fra Nordskotland gennem store gartnerier i Aberdeen (Jensen 1903). Mere underfundigt indfører han også en "japanesisk Vildvin" (?) der ikke blot kan ses i omegnen af København, men over hele Danmark, idet "Han gik rundt i stilhed og saede Frøet langs alle vore offentlige Bygninger, Kirker, Klostre og private Gaarde." (Jensen 1903) Hvad det er for en vin er uklart.

Ekskursioner

Carl Hansen ledede havebrugsekskursionerne fra 1880 til ind i 1903. Hovedsageligt gik de til sjællandske gartnerier og plantesamlinger som f.eks.: "Til Skovbrugshaven ved Charlottenlund, Til Haveselskabets Have. Til Botanisk Have, dets Museum og Bibliotek. Til Carlsberg Have.og Havebrugskandidat D.T. Poulsens Planteskole, Roskildevvej" (An. 1887) og handelsgartnerier i Københavnsområdet, men kunne dog også gå længere væk som f.eks. til Odense, Svendborg og Bornholm (An. 1894).

Skriftlige arbejder

Af egentlige videnskabelige publikationer fra Carl Hansen's side er der kun eet dokument, men det er til gengæld et meget fint værk: *Pinetum Danicum*, publiceret i *The Journal of the Royal Horticultural Society*, vol. XIV - Conifer Conference Report, 1892 (Hansen 1892). Oplysningerne om tilblivelsen af værket er lidt sparsomme, men føl-

gende oplysninger forekommer først og sidst i publikationen: "Pinetum Danicum. Coniferes collected and observed by professor Carl Hansen, Mynstersvej 2, Copenhagen V. Notes sent to the Conifer Conference held at Chiswick, October, 1891". Carl Hansen anfører, at han de sidste 12 år har plantet mere end 900 nåletræer, arter og varieteter i geografisk ordnede grupper. Nogle af planterne introduceres for første gang i Danmark. Der er ingen litteraturhenvisninger, hvilket er karakteristisk for næsten alle Carl Hansens publikationer.

På 224 sider gennemgås hvert enkelt nåletræ og dets varieteter med botanisk beskrivelse, geografisk udbredelse, historiske oplysninger og oplysninger om træets hårdførhed i Danmark. Pinetum Danicum bragte ham megen berettigt hæder i udlandet, medens værket i Danmark knap nok er blevet nævnt i fagpressen.

Carl Hansen skrev mange artikler for gartnere og havefolk, fra 1874 til 1903, i daltidens forskellige havebrugstidsskrifter. Det var hovedsagelig artikler om planter og ofte med en vis vægt på det historiske. Det var artikler som: Anemone japonica; Blade af Hortensiens Historie; Bladkaktus, Epiphyllum; Blomsterhistorier; Clianthus; Darwin-Tulipanerne; Das Schneeglöckchen, Galanthus, Blätter zu seiner Geschichte und Kultur; Engelsk Æble- og Pæremost; L'EXPOSITION Geographico-Botanique; Iris persica purpurea; Jule-Salaten, Cichorium intybus var., dens Dyrkning i Have og i Marken; Levkøjen og Gyldenlakken. Blade af deres Historie; Lidt om Havenelliker; Lotus peliorhynchus; Remonterende Jordbær med store Frugter; Selleri; Tulipanen, dens Historie og Dyrkning; Valmuer; Vintergækken, dens Historie og Dyrkning og Persiske og dalmatinske Insektpulverplanter. Mange af artiklerne blev udgivet som særtryk og fik gode anmeldelser. Det blev til mellem 50 og 60 publikationer i danske, norske, tyske, franske og engelske tidsskrifter. Carl Hansen eller havebrugsbladenes redaktører genbrugte artiklerne, så en artikel kunne godt komme i 2 eller 3 forskellige tidsskrifter indenfor et til to år. En gennemgang af havebrugslitteraturen fra dengang giver op mod 90 publikationer skrevet af Carl Hansen.

Carl Hansen skrev bl.a. i følgende tidsskrifter (Meyer 1908):

Beretning for Landsforsamlingen

Dansk Havetidende 1847-87

Dansk Havebrugs Tidende (Først kaldet Havebrugs-Tidende) 1890-98

Gartenflora

Gartner-Tidende

Haven

Journal of the Royal Horticultural Society

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri (Letterstedt Ts.)

Nordisk Havebrugstidende
Norsk Havetidende
Tidsskrift for Havevæsen 1866-79
Ugeskrift for Landmænd
Vort Havebrug 1886-90, 1897-1900
Ydun 1894-1900
Dertil kom ofte større artikler i aviser.

Lærebøger

To håndskrevne lærebøger har Carl Hansen som forfatter: Havedyrkningslære påbegyndt 1880 på 560 håndskrevne sider med små tegninger. Det er uvist, om han selv har skrevet denne bog eller han har haft nogen til at skrive for sig. Den er skrevet ad flere gange, men af samme person. Den er delt i kapitler: Foredrag over frugthaveplanter ved Hr. Docent C. Hansen, Landbohøjskolen 15/9.80; Beskæring, med særligt Hensyn til Frugttræerne; Almindelig Havedyrkningslære ved Hr. Docent C. Hansen, Landbohøjskolen 29/8 1880-20/4 82 (Hansen 1882). Denne lærebog har på et tidspunkt tilhørt Hans Gram, der tog eksamen fra Landbohøjskolen i 1884 (Pedersen 1947). Den er ikke omtalt i litteraturen, men det er den anden lærebog, der også er håndskrevet, men senere trykt: Carl Hansen,

Forelæsninger over Havebrugs-
lære 1893 på 584 sider. Den er
skrevet med to forskellige
håndskrifter. De første 112 si-
der er om Planternes Vækst og
Ernæring. Resten består af
mange større og mindre afsnit
om Gødningslære, Dræning,

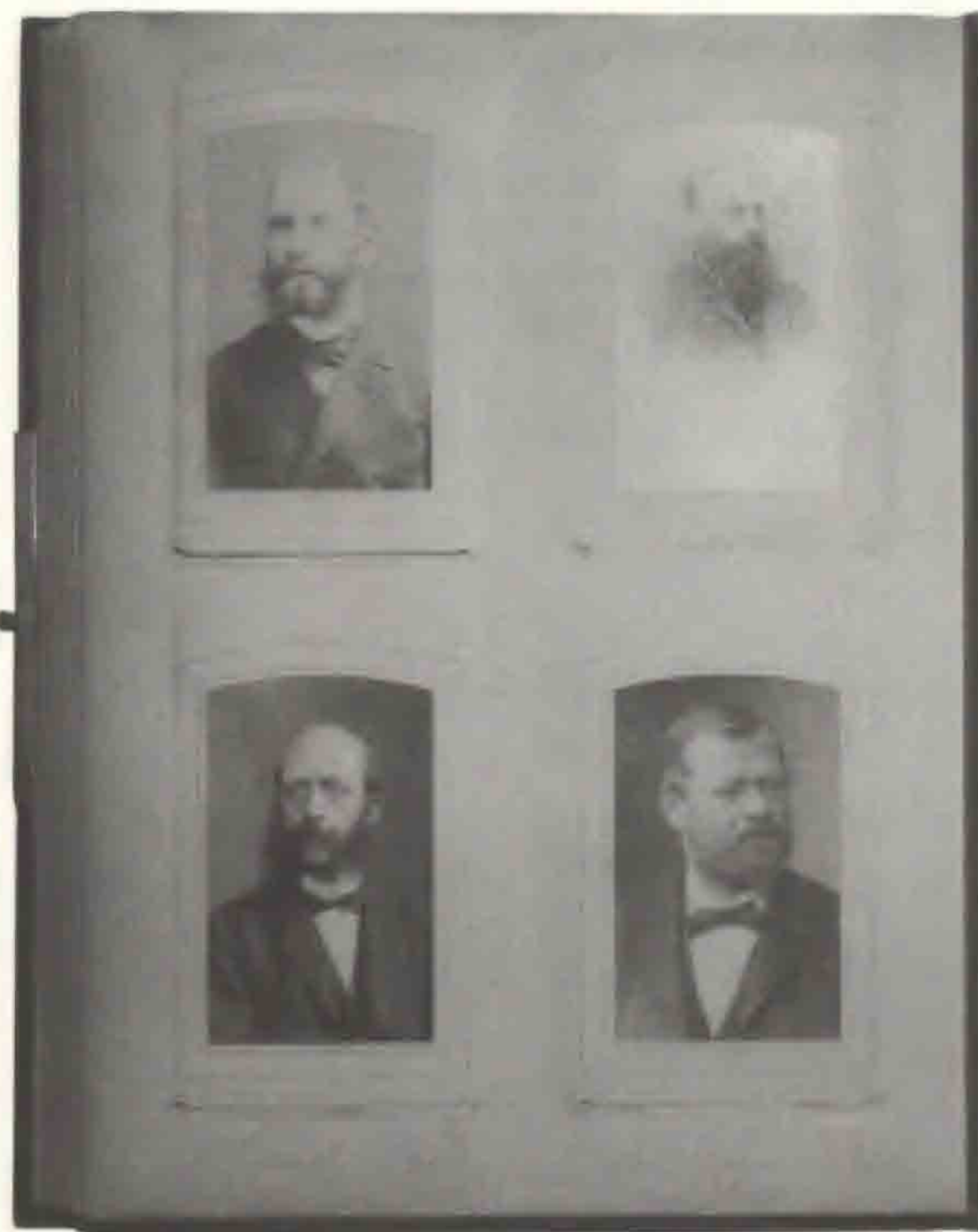


Fig. 2
Carl Hansen samlede portrætter af
kendte botanikere, havebrugere og
naturelskere. Hvor mange han fik
samlet er uklart, men hos Carl
Hansens familie findes et album med
portrætter af personer fra en lang
række af Europas store byer.
Personernes navne er næsten
ulæselige, medens byerne navne kan
læses. Her er det portrætter fra (øverst
til venstre) Dresden, Erfurt, (nederst
til venstre) Berlin og München.

Jordarter, Plantning, Læ og Hegn, Nåletræer, Vegetativ Formering m. m (Hansen 1893).

Billedsamling

I 1885 bringer *Gartenflora* en notits, hvor "Herr Professor Dr. C. Hansen i København har til Hensigt under sin Ledelse af Botanisk Institut at anlægge en Portrætsamling af fremragende Botanikere, Gartnere og Plantevenner fra alle Nationer. Bladets Læsere opfordres til at hjælpe den kendte danske Forsker ved at sende Fotografier og andet Portrætmateriale af kendte Naturelskere, som i København kan få en blivende og værdig Plads" (An. 1885). Det er tilsyneladende det eneste sted Carl Hansen bringer en sådan opfordring. Ikke engang i danske fagtidsskrifter ses en tilsvarende opfordring. Hvor mange portrætfotografier Carl Hansen får samlet er uvist. I dag findes et album hos familien med portrætter af botanikere og havebrugere fra mange af Europas byer, Padua, Paris, Moskva m.fl. Deres navne er skrevet med tynd blyant og næsten ulæselige, medens byerne er læselige.

Den førstbotaniske Have i Charlottenlund

Den førstbotaniske Have i Charlottenlund er anlagt efter kgl. Resolution af 16. maj 1838 på et ca. 4 ha stort areal i Charlottenlund Skov. Arealet er i dag reduceret til 3.5 ha. Fra 1838 til 1888, blev planterne plantet efter et botanisk system, men fra 1888 startede Carl Hansen med at plante nåletræer ud fra et geografisk system. Allerede tre år efter han startede plantningerne, omtales de begejstret af udenlandske besøgende. Ingen steder i udlandet har man et tilsvarende system med nåletræer ordnet efter geografisk herkomst (nkt. 1903).

Hvor mange træer og buske Carl Hansen plantede er svært at gennemskue, da kilderne er lidt mangelfulde. Carl Hansen har personligt ikke efterladt sig planteprotokoller, der omtaler hans plantninger. I dag har vi tre kilder at holde os til. To planteprotokoller og hans egen *Pinetum Danicum*, hvor der sidst i publikationen står, at han på 12 år plantede ca. 900 former for nåletræer.

Arboretet i Hørsholm har flere protokoller, der dækker Carl Hansen's periode. Den ældste er anonym og uden årstal, antagelig udført i perioden 1892-94 (An. 1894a). Denne protokol's første planteår er 1838 og sidste planteår er 1892. Der er en rettelse dateret 1898, tilsyneladende med samme skrift som fortegnelsen. Tilsyneladende er det en fortegnelse, lavet ud fra en systematisk gennemgang, over hvad der er af træer og buske på et givet tidspunkt i 1892-1894. Fortegnelsen er opdelt i en række navngivne områder, indenfor hvilke navnene på træer og buske er opført i nummerorden, samt oplysninger om, hvorfra planten kommer (kun sjældent oplyst) og planteåret (ikke oplyst i de fleste tilfælde). Der er enkelte rettelser (An. 1894a). Den næste protokol er også anonym, alfabetisk og fra 1898 med mange rettelser og tilføjelser, så den

Fig. 3
Krogede stammer af *Magnolia acuminata* plantet i 1890. En af Carl Hansens mange plantninger. Foto fra 5/10-1992, Poul Søndergaard.



indeholder plantninger selv fra efter 1898 (An. 1898a) samt en plantning fra 1895. Derpå følger protokoller fra 1915 (An. 1915) og 1932 (Larsen 1932), men de medtager ikke alle plantninger, idet planter, der er døde, ikke er medtaget.

De anonyme protokollerne fra 1892-94/1898 og protokollen fra 1915 er efter skriften at dømme skrevet af samme person, som antagelig er O.G. Petersen, der var ansat ved Landbohøjskolen fra 1893 til 1918, først som lektor og senere som professor i botanik.

Der er enkelte divergerende oplysninger mellem protokollen fra 1892-94 og protokollen fra 1898, se tabel 1, samt endnu større divergens mellem protokollerne og Pinetum Danicum. Protokollerne opgiver, at Carl Hansen totalt plantede 555/611 træer og buske, såvel nåletræer som løvtræer. Pinetum Danicum angiver omkring 900 former af nåletræer. På ca halvdelen af planterne i protokollerne er der ikke anført planteår 938/ca. 800. De fleste steder i litteraturen angives det, at Carl Hansen foretager sine plantninger fra 1888 til 1892, medens han selv i 1891 anfører at, han har plantet nåletræer i 12 år, dvs. fra 1880, da han blev ansat på Landbohøjskolen. De eneste kilder, vi har over præcise planteår, er de to planteprotokoller, antagelig udført af O.G.Petersen. Kunne det tænkes, at O.G. Petersen har haft størst mulighed for at få præcise planteår for de planter, der er plantet tættest på hans ansættelse i 1893, og at det måske ikke har været ham muligt at fastslå planteåret for en række af Carl Hansens plantninger fra 1880-1887? Ingen af planteprotokollerne indeholder nogen kildeangivelse. Måske er den anonyme protokol en afskrift af de læselige etiketter i Den forstbotaniske Have. I den anonyme protokol angives for hvert område, hvor nummereringen starter, f.eks. i nord, syd osv. Det kunne tænkes, at forskellen i Carl Hansens 900 nåletræer og de to protokollers 555/611 skal efterlyses i de ca. 900

plantninger uden planteår? Det er uklart, hvilken forbindelse der har været mellem Carl Hansen og O.G.Petersen. De har færdedes i samme omgivelser fra 1893 til 1903. Tabel 1.

Planteår og antal plantede træer og buske i den periode, Carl Hansen var tilsynsførende med Den forstbotaniske Have.

Plante år	Protokol	Protokol
	1892-94 (An 1894a)	1898 (An. 1898a)
1892	70	82
1891	139	133
1890	239	298
1889	81	77
1888	11	8
1887	0	0
1886	5	4
1885	2	2
1884	1	1
1883	4	3
1882	2	3
1881	1	0
1880	0	0
Total 1880-92	555	611
Total 1888-92	540	598
Med planteår 1838-92	729	787
Uden planteår	938	ca. 800
Total 1838-92	1670	ca.1600

Af tabel 1 fremgår det, at ud af Den forstbotaniske Haves ca. 1600 plantninger har Carl Hansen stået for ca. 1/3 af plantningerne. Det er mange plantninger på kort tid, som har krævet megen energi og ihærdigt arbejde, og som indtager en særstilling i Den forstbotaniske Haves historie. På kort tid indfører Carl Hansen hovedparten af bl.a. asiatiske, især japanske samt amerikanske og sydeuropæiske, nåletræer og deres varianter, som vi kender i dag, og hvis efterkommere vi nu kan finde i danske parker og haver. F.eks. har *Cryptomeria japonica* leveret større frøportioner til forsøg på forskellige skovdistrikter og i Egelund planteskole. Ligeledes har *Picea omorika* leveret frø til forsøg i haver og skove (Larsen 1938). Imellem hans plantninger finder vi også to eksemplarer af Danmarks ældste japanske lærk, *Larix leptolepis* fra 1889. De står næsten i hver sin ende af Den forstbotaniske Have. Det ene eksemplar nær gartnerboligen er næsten helt kvalt i vedbend, *Hedera helix*. Ligeledes finder vi her landets

ældste parasolgran, *Sciadopitys verticillata* (Nielsen 1982). Carl Hansen betegnes som Danmarks første nåletræssamler. Han planter bl.a. 27 cultivarer af *Chamaecyparis lawsoniana* (ædelcypres), 14 af *Chamaecyparis obtusa* (solcypres), 24 af *Thuja occidentalis* (alm. thuja), 22 af *Picea abies* (rødgran), af *Taxus* (taks) 26 arter og former og af *Juniperus* (ene) 35 arter og former (Nielsen 1892). Der var flere nye indførelser blandt hans træer og buske, men flere af de sjældne træer og buske kom netop i handlen fra danske planteskoler, i samme tidsperiode. F.eks. fra Hesele Planteskole (Lange 1994). Budgettet slog ikke til til de mange plantninger, så i mange tilfælde betalte han selv planterne og deres transport (nkt. 1903).

Tabel 2.

Opgørelse over antal levende arter og varianter, samt antal eksemplarer af træer og buske i Den forstbotaniske Have indtil 1907 (Bruun 1908)

Opgørelses år	Antal arter og varianter	Antal eksemplarer	Kilde
1845	364		B. Kamphøven
1871	580	1060	Johan Lange
1894/1998		1670*/ca. 1600	An.1894a, An. 1998
1908	1000	1350	A. Bruun

* Levende og døde

For at få plads måtte Carl Hansen rydde mindre værdifulde trægrupper, og samtidig blev der plantet nåletræer i de gamle græsplæner (Bruun 1908). En af Carl Hansens stærke sider var hans gode personlige forbindelser til udlandet, som han forstod at udnytte. Han fik mange planter fra botaniske haver og gennem udenlandske handelshuse, der havde egne træ- og planteindsamlere. Især i Holland havde han gode forbindelser til alle større plante- og handelshuse (Jensen 1903).

De mange plantninger førte til uoverensstemmelser, og i 1892 bliver Carl Hansen sat fra bestillingen som tilsynsførende for Landbohøjskolens haver og Den forstbotaniske Have. I stedet nedsættes et haveråd med professor i plantepatologi E. Rostrup som formand. De øvrige medlemmer var Johan Lange, C.V.Prytz og Carl Hansen. Haveudvalget kom hurtig på arbejde, da der skulle afgives jord til jernbanen. F. eks. i juni 1892 mener haveudvalget, at en række fine træer vil gå til, hvis man skal afstå en stribe jord i vest, som bl.a. indeholder tjørnehæk, der giver læ. Dette kom til at passe, da der senere blev afstået jord til jernbanen (Larsen 1925). Pladsen i Den forstbotaniske Have var dog for lille til at kunne rumme så stor en samling. Mange blev

plantet for tæt, så mange af de 900 forskellige former i dag er forsvundet (Larsen 1925). Allerede før Carl Hansen er færdig med plantningerne, bemærkes det i en artikel, at arealet er for lille, og at jordbundsforholdene ikke er heldige. Samtidig bemærkes, at en rigmand skulle tage hånd om et sådant projekt, så der kunne skaffes passende plads til de mange planter (Lütken 1891). Det lykkedes ikke at skaffe penge til et større areal (Larsen 1925).

I dag finder vi stadig ca. 120 af Carl Hansens træer og buske i Den forstbotaniske Have. De geografiske grupper er ikke helt korrekte, da der er sket enkelte omflytninger.

I Landbohøjskolens Have findes i dag 16 træer og buske fra Carl Hansens tid. Det er 4 nåletræer og 12 løvtræer, som f.eks. *Tsuga canadensis*, *Ginkgo biloba*, *Sorbus aria*, *Quercus pyrenaica*, *Celtis australis* med flere.

Udenlandske udstillinger, ordener og udmærkelser

Udlandet var hans hjemmebane. Her høstede han megen anerkendelse og ære, men det omtales stort set ikke i Danmark.



Fig. 4
Diplomer.

TOP:
Fra verdensudstillingen i Paris 1900. På den side står der "1800 - 1900 LVMEN VENTVRIS TRADIT MORITVRA PERENNE – Det evige lys overdrager det, som skal dø, til dem, der skal komme.



På den andenside står EXPOSITION UNIVERSELLE INTERNATIONALE DE 1900 PARIS.



MIDT:
SOCIÉTÉ D'HORTICULTURE DÉPERNAY. De tre redskaber er en hakke, spade og rive.

BUND:
Den ene side: REPUBLIQUE FRANCAISE. Den anden side: MERITE AGRICOLE 1885.

Carl Hansen fungerede som regeringens konsulent ved landbrugs- og havebrugsudstillinger og kongresser i udlandet (Jensen 1903, An. 1903c) og han var dekoreret med 5 udenlandske ordner (Hansen 1935) bl.a. Stanislauordenen og "Officier de L'Instruction".

Teksten til Stanislauordnen lyder:

Af Guds Naade
Vi, Nikolaj den Anden,
alrussisk Imperator og Enehersker,
Czar over Polen, Storfyrste af Finland,
og saa videre, og saa videre, og saa videre,

Til Hr. Professor ved Det kongelige danske Landbrugsakademi Ganzen (Hansen)

Stanislavorden (oversat fra russisk)

Som Udtryk for VOR særlige Velvilje overfor Dem,
har VI allernaadigest benaadet Dem, ved Forordning, den 17.
Dag i November i Aaret 1899, givet til Kapitlet, som Ridder
af Imperator- og Czar-Ordenen af VOR Sankt Stanislav af anden Grad.

Dette Brev til Vitterlighed at underskrive, med Ordens-
stempel at befæste og Ordenstegnene at overgive til Dem
har VI befalet Kapitlet for de russiske Imperator- og
Czar-Ordener.

Givet i Sankt Petersborg den 9. Dag i December i Aaret 1899.

Direktør for Ordenskapitlet

(Stempel: (Ulæseligt navn)

Sankt Stanislav

Imperator- og

Czar-Ordenens Segl). Arkivar i Ordenskapitlets Kancelli

(Ulæseligt navn)

Nr. 287

(Ulæseligt) 5283a.

Carl Hansen deltager i mange havebrugsudstillinger som udstiller, organisator og dommer. Enkelte gange giver han beskrivelser af havebrugsudstillinger i danske gartnertids-

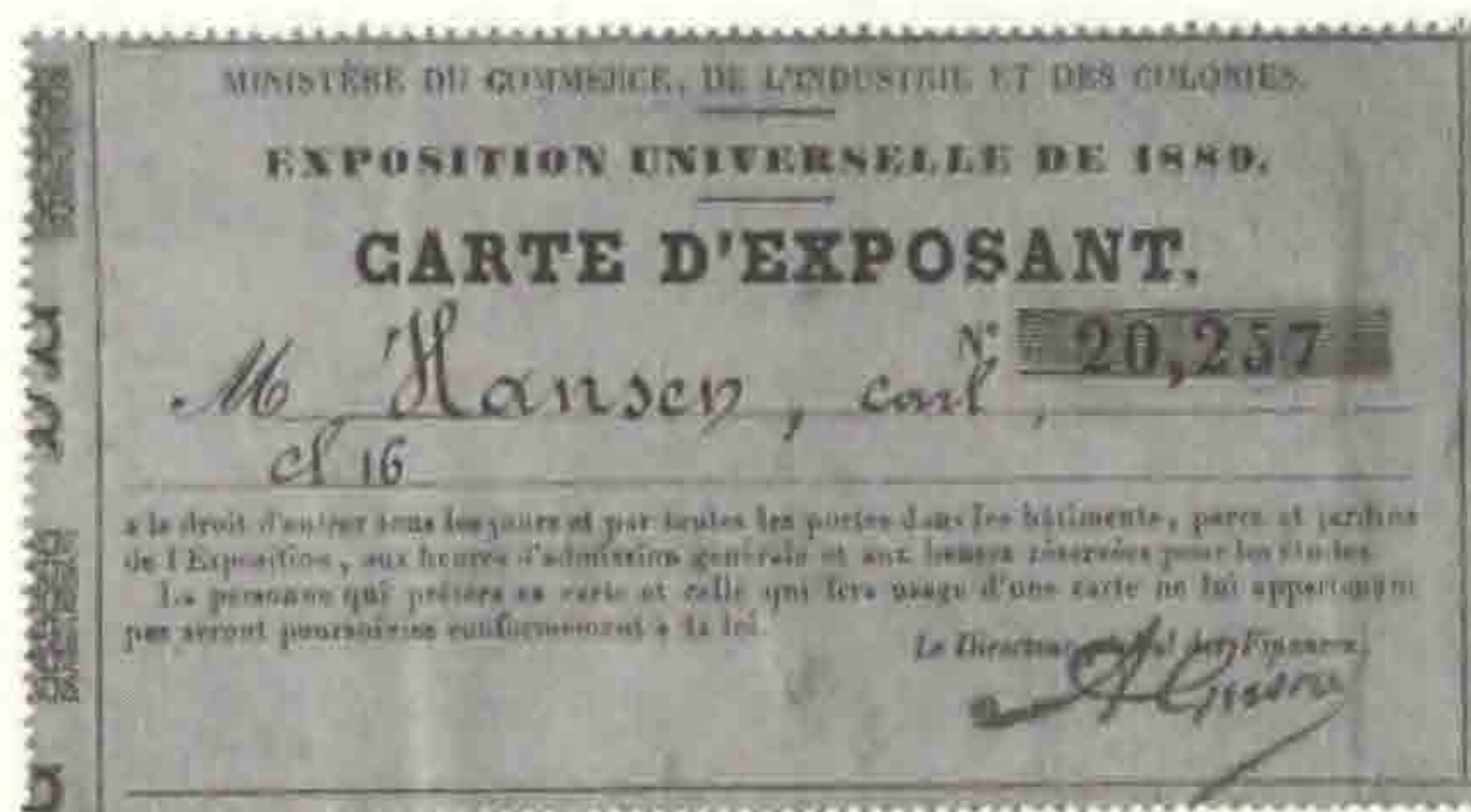


Fig. 5
Carl Hansens adgangskort, som udstillere, til verdensudstillingen i Paris i 1889. Forside og bagside.

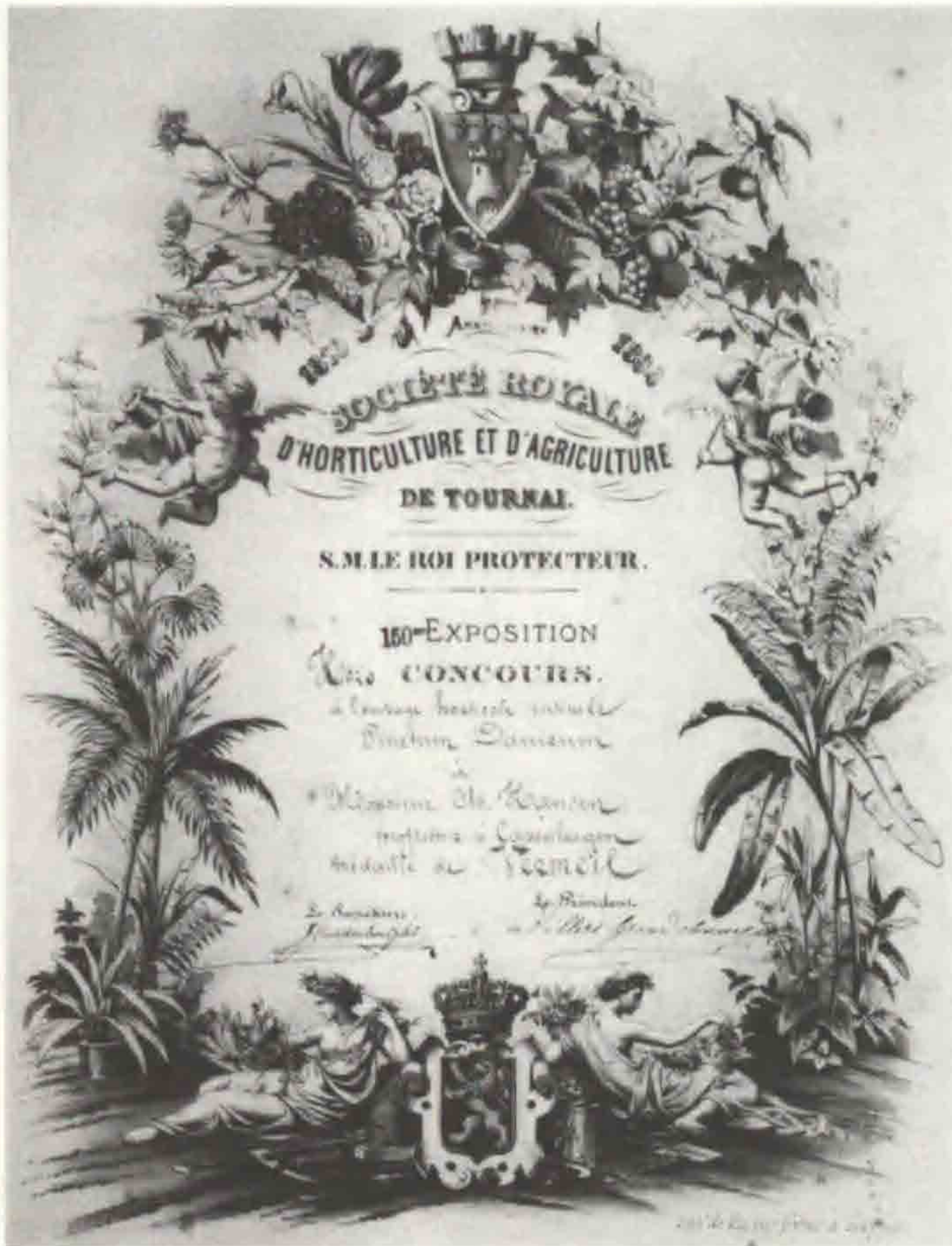


Fig. 6
Carl Hansen får forgyldt sølvmedalje ved den 150-tyvende have- og landbrugsudstilling i Tournai i Belgien i 1894 for sin *Pinetum Danicum*.

skrifter, men han omtaler ikke sin egen indsats. Når han udstillede var det ofte hans *Pinetum Danicum*, han viste, men der var også andet, som vi i dag ikke har kendskab til.

Carl Hansen fik guld- og sølvmedaljer m.m. på verdensudstillingen i Paris i 1889. Hvad der har udløst de to medaljer er uklart, for selvom *Gartner-Tidende* har flere lange indlæg om verdensudstillingen, så nævnes Carl Hansen ikke. Dog er der en lille bemærkning i *Tidsskrift for Skovvæsen* "Uagtet Danmark slet ingen Skovbrugsafdeling havde, maa dog nævnes, at vor Udstilling indeholdt et meget stort Reliefkort, der ved Kurver fremstillede Naaletræernes Udbredelse i de forskellige Verdensdele; det var udarbejdet af Havebrugsdocent Hansen til Udstillingen" (Prytz 1889). I begyndelsen af dette århundrede hang det stadig på Landbohøjskolen (Christensen 1924). Om det stadig eksisterer er uklart. Skovbrugs- og havebrugsafdelingen på Landbohøjskolen kender ikke noget til det.



Fig. 7
Æresdiplom for Pinetum Danicum ved den internationale havebrugsudstilling i Tourcoing, Frankrig i 1894.

Udmærkelser

- | | |
|--------------|---|
| Den franske | “Officier de l’Instruction” |
| Den russiske | Stanislauorden 1899 |
| Guldmedalje | Verdensudstillingen i Paris 1889 |
| Sølvmedalje | Verdensudstillingen i Paris 1889 |
| Forgylt sølv | 150-tyvende udstilling, Société Royale d’Horticulture et d’Agriculture, Tournai, Belgien, 1894, Pinetum Danicum |
| Æresdiplom | Exposition Horticole Internationale, Tourcoing, Frankrig 1894, Pinetum Danicum |
| Æresdiplom | Société d’Horticulture d’Epernay, Frankrig, 1884, Pinetum Danicum |
| Æresdiplom | Exposition d’Horticulture, Société Royale Horticole & Agricole, de l’Arrondissement de Huy, Frankrig 1895 |

Æresdiplom	Société d'Épartementale d'Horticulture de la Seine, Frankrig 1894
Æresdiplom	Société Horticole et Botanique de l'Arrondissement de Melun, Frankrig, 1894, Pinetum Danicum
Diplom	Société Nantaise d'Horticulture, Frankrig, 1894 Pinetum Danicum
3. præmie	Feria . Concúrso . Agrícola, Barcelona, Spanien 1898, Pinetum Danicum
Æresmedlen	Société d'Horticulture d'Orleans, Frankrig 1885
Æresmedlem	Oberschlesische Gartenbauverein, Oppeln, 1886
Korresp. med.	Regia Societas Botanica, Regensburg, Bayern
Korresp. med.	La Société Nationale et Centrale d'Horticulture de France, 1885
Korresp. med.	Royal Horticultural Society, England, 1886
Korresp. med.	Massachusetts Horticultural Society, Mass. USA, 1900
Korresp. med.	Gesellschaft für Botanik & Gartenbau, Königreich Sachsen, 1886
Korresp. med.	Der Verein zur Beförderung des Gartenbaues in den Königlichen Preussischen Staaten, 1885
Korresp. med.	Société de Géographie de Rochefort, Frankrig, 1887
Korresp. med.	Société d'Horticulture & de Viticulture d'Épernay, Frankrig, 1894
Korresp. med.	Det kejserlige sydrussiske Landbrugsselskab, 1895

Dertil kommer at Carl Hansen var korresponderende medlem af en række gartneri- og havebrugsselskaber i udlandet.

Tildeling af titlen korresponderende medlem (korresp. Med.) kunne f.eks. overbringes som et meget stort og flot "diplom". For Det kejserlige sydrussiske Landbrugsselskab var "diplomet" udfyldt sådan:

Under det højeste Protektorat af hans Velærværdighed, enevældige og store Hersker Aleksander III, Zar og hele Ruslands enehersker med videre ...

tilkender det Kejserlige sydrussiske Landbrugsselskab, som besluttet på et Møde, som fandt Sted d. 1.6.1895 efter Anbefaling af N.F. Suchomlinov og F.D. Kudrjavtsov at ordinere Prof. Karl Hansen ("Gansen") Titlen som sit Korrespondent - Medlem, idet Titlen tilkendes for hans Deltagelse i Arbejder og Foretagender knyttet til dette Selskab

Præs.

Vicepræs.

Sekretær.

Problemer

Carl Hansen havde mange venner, men også modstandere. I en avis omtales efter hans død, at misundelse over, at han for over 20 år siden blev docent ved Landbohøjskolen, var den første begyndelse til fjendskabet. Der var personer, der mente at de var bedre

egnet til stillingen end Carl Hansen. Uvenskabet bevirkede, at han aldrig fik gode forbindelser til toneangivende personer indenfor dansk gartneri. Carl Hansen havde svært ved at udføre sine faglige aktiviteter uden at blive kritiseret på en eller anden måde. Op mod 1903 er "sladdereren" ret hård ved ham. Efter hans død antydes, at den dårlige omtale, Carl Hansen fik i aviserne, havde fælles udgangspunkt. En enkelt avis, der har angrebet ham, bringer senere en undskyldning (nkt. 1903). Hans venner støttede ham og ofte kom de ham aktivt til hjælp. Det var bl.a. bestyrelsen i havebrugsforeningen "Hortulania", frimurerbrødre og gartnerne ude omkring i landet. Især havde han god støtte blandt jyske og sjællandske gartnere.

Undertiden var det kun små hændelser, der bragte uvenskabet op til overfladen. Det var bl.a. Alm. dansk Gartnerforening med dens formand, bestyrelse og redaktør, Carl Hansen havde som modstandere. Specielt var forholdet mellem D.T. Poulsen og Carl Hansen meget dårligt. D.T. Poulsen var havebrugskandidat fra 1872, (han har antagelig kendt Carl Hansen fra sin studietid), havde arbejdet i London og været assistent hos lærerne i botanik og have dyrkning på Landbohøjskolen, inden han stiftede sit eget gartneri: D.T. Poulsens Planteskole og Frøhandel, der bl.a. udviklede mange kendte rosensorter. D.T. Poulsen var med til at stifte Alm. dansk Gartnerforening og var først dens næstformand og senere dens formand (Tholle 1935, Carlsen-Skiødt 1936).

Eksempel 1.

Ordenskomiteen for den 17. danske Landmandsforsamling bad i januar 1892 bestyrelsen for Almindelig dansk Gartnerforening om at deltage i en havebrugsudstilling i forbindelse med Landmandsforsamlingen i Randers i 1894 i juni-juli. Bestyrelsen svarede, "at man maatte beklage ikke at kunne overtage det tiltænkte Hverv". Almindelig dansk Gartnerforening overvejer selv at lave egen udstilling i København i september 1894. Foreningen "Hortulania" overtager hvervet og nedsætter et udstillingsudvalg med lektor C. Hansen som formand. Carl Hansen ønsker at indrykke en annonce i Gartner-Tidende angående havebrugsudstillingen i Randers, men det får han ikke lov til. I stedet fører det til et 2 sider langt indlæg fra Almindelig dansk Gartnerforening ved formanden Brostrøm og D.T. Poulsen med titlen: "Til Medlemmerne". Her udtrykkes, "at det maatte forbause os at erfare, at et af den kjøbenhavnske Forening "Hortulania" nedsat Udvalg med Hr. Lektor C. Hansen, der er Medlem af vor Forening, som Formand, har påtaget sig i sidste Time at arrangere en Udstilling af Havebrugsprodukter sammen med Landmandsforsamlingen i Randers". I resten af indlægget til medlemmerne henledes opmærksomheden på, at havebrugsudstillingen i Randers kan betyde en mindre tilslutning til udstillingen i København i september og samtidig appellerer de til det kollegiale sammenhold om at slutte op om udstillingen i København (Poulsen 1894a).

C. Hansen tager til genmæle: "At jeg, som Lektor i Havebrug, føler Interesse for dette fag, saavel i som udenfor min Virksomhed ved Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, forekommer mig ikke blot at være naturligt, men også en ligefrem Pligt." Carl Hansen henviser til, at havebruget tidligere har været repræsenteret ved Landmandsforsamlinger ved siden af skovbrug, fiskeri o.s.v. Carl Hansen betragter Brostrøms og Poulsens indlæg som en "Slags Boycotting overfor den 17. danske Landmandsforsamling". Samtidig beder Carl Hansen om en udtalelse angående censuren af annoncer, da annoncen om Randersudstillingen ikke blev optaget i Gartner-Tidende (Hansen 1894).

I et svar fra D.T. Poulsen, tiltrådt af C.J. Brostrøm, skrives, Carl Hansen kan selv se i foreningens love om det er forbudt for et medlem at deltage i arrangementer som anført. Carl Hansen's beskyldning om "en Slags Boycotting overfor den 17de danske Landmandsforsamling" tilbagevises. Hensigten var at få medlemmerne til at slutte op om udstillingen i København. Yderligere skal "Annoncer og Artikler, hvis Indhold berører enten Standens eller Foreningens specielle Særinteresser, sendes til Udvalget inden Optagelse (Poulsen 1894b).

Havebrugsudstillingen ved den 17de danske Landmandsforsamling blev meget vellykket, skønt man kom sent igang. Udstillingen varetoges under medvirken af gartnerforeningen "Hortulania" og et udvalg med Carl Hansen som formand og havebrugskandidat C.J.Olsen (sekretær), handelsgartner Hauschild fra København og handelsgartner Chr. Mærsk fra Randers. Der var 8 klasser, bl. a. køkkenurter og frugter, frugttræer og frugtbuske, frø, sirplanter, løvfældende og stedsegrønne træer og buske, afskaarne blomster, haveprodukter og sidst havetegninger, havebrugslitteratur samt havemøbler og -redskaber. Disse 8 klasser var igen delt i 34 numre.

Ca. 90 udstillere mødte frem. Der var endda to københavnske gartnere, der sendte to jernbanevogne fyldt med planter til udstillingen. Udstillerne høstede 67 medaljer og rosende omtaler (An. 1895).

Eksempel 2.

I anledning af at "Den keiserlige russiske Gartnerforening" havde eksisteret i 40 år, skulle der afholdes en stor havebrugsudstilling i St. Petersborg fra 5. til 15. maj 1899. I tidskriftet Vort Havebrug den 1. marts meddeles det, at "Eventuelle Udstillere vil kunne erholde nærmere Oplysninger herom ved Henvendelse til Hr. Lektor Carl Hansen, Mynstersvej nr. 2, 4. sal, Kjøbenhavn V" (An. 1899a). I 1898 havde landbrugsministeriet anmodet Det kgl. Danske Haveselskab om "at tage Udstillingen i St. Petersborg i sin Haand, ligesom Alm. dansk Gartnerforenings Formand anmodes om at bevirke Træer osv. sendt derover, men det officielle Svar til Rusland blev: "Ingen vilde have med Sagen at gøre, fordi Foreningen skulde have en Udstilling i Tivoli". Mere en 100

udstillere anmeldte deres deltagelse og næsten 100 kom også til at udstille. Carl Hansen stod for at samle udstillerne, sørge for transporten af udstillingsplanterne og at ordne udstillingen i St. Petersborg. De danske udstillere blev hædret med 9 guld-, 64 sølv- og 18 bronzemedaljer og hædrende omtale. Carl Hansen selv fik den største sølvmedalje for *Pinetum Danicum*.

Det var dog ikke uden sværdslag, at udstillerne kom afsted. Forsendelsen af udstillingsplanterne blev stærkt generet af sømands- og havnearbejderstrejker. Nogle udstillere fik deres planter ødelagt, da dampskibene måtte ligge i nogen tid i havnen. Så da czaren åbnede udstillingen, havde de danske udstillingsplanter ikke passeret tolden og kom ikke med til den almindelige bedømmelse. Da enkekejserinden besøgte udstillingen nogle dage senere, var den danske udstilling på plads. Af de udenlandske afdelinger var den danske afdeling repræsenteret med de fleste udstillere (An. 1899b). Der var et dommerpanel på næsten 200 dommere fra Europa og Asien. Forhenværende handelsgartner Louis Hauschild og lektor Carl Hansen var danske repræsentanter i dommerpanelet. Det havde de også været ved en tilsvarende havebrugsudstilling i St. Petersborg i 1884 (Hansen 1899b).

De mange medaljer, de danske udstillere fik, viste, at det havde været en fin udstilling, på trods af den korte tid til at organisere den og de besværligheder strejken medførte. Ikke desto mindre fik den danske afdeling og andre udstillere en lidt ironisk omtale i *Møller's Gärtner-Zeitung*, som følges anonymt op i *Gärtner-Tidende*, der udgives af Alm. dansk Gärtnerforening. Indirekte kritiseres Carl Hansen for at have organiseret den danske del af udstillingen. Den anonyme skribent mener, at der skal stå en organisation bag et sådant arrangement og at der skal være en indbydelse til at udstille. "Fordi danske Udstillere udstiller paa en international Udstilling, bliver det ikke derfor Danmark, der udstiller". Den anonyme skribent undlader dels at gøre opmærksom på, at bl.a. Alm. dansk Gärtnerforening af Landbrugsministeriet blev anmodet om at arrangere den danske del af udstillingen og dels, at der havde været en indbydelse til at deltage i udstillingen i St. Petersborg i Vort Havebrug i marts måned 1899 (An. 1899c, An. 1899a). Havebrugskandidat F. Fugl er af en anden mening. "Den rige Tilslutning og det ærefulde Resultat burde have fundet en anden Fortolkning i *Gärtner-Tidende*". Og at det "absolut maa berøre de Mænd ilde, der have deltaget som Udstillere og Arrangører af Udstillingen" (Fugl 1899). Af svaret til F. Fugl fremgår, at det bl.a. er organisatoren (Carl Hansen) bag udstillingen i St. Petersborg, der kritiseres, uden at han nævnes ved navn (An. 1899d). Baggrunden for kritikken i *Gärtner-Tidende* skal nok ses mere i lyset af, at Alm. dansk Gärtnerforening arrangerede en havebrugsudstilling i Tivoli samtidig med at udstillingen fandt sted i St. Petersborg, og den konkurrence var man ikke glad for.

Eksempel 3.

I 1899 i en artikel på 8 sider i *Gartner-Tidende* med titlen: *Handelsgartneriet i Danmark* af Havebrugskandidat Andreas Madsen, bruges lidt over 2 sider til at gøre opmærksom på de mangler Carl Hansen har i sit arbejde, og han kritiseres ret voldsomt. Her sammenlignes Carl Hansen og økonomisk have dyrkning med andre personer og andre fag. Han bebrejdes for ikke at have videreført Dybdahls dyrkningsforsøg, og at han ikke skriver/benytter sig af nye lærebøger, men til en forelæsningsrække benytter et bind autograferede forelæsninger. Han kritiseres for ikke at have forbindelse med ledende mænd inden for handelsgartneriet. Mod selve undervisningens karakter er der ingen indvendinger (Madsen 1899). Der havde tidligere været indlæg i *Gartner-Tidende*, hvor Carl Hansens manglende interesse for forskning blev omtalt (Helweg 1898, Maribo 1898).

Carl Hansen svarede hurtigt på den voldsomme kritik med en erklæring i næste nummer af *Gartner-Tidende*: "Mit Svar paa de i "Gartner-Tidende" 2. Artikel "Handelsgartneriets Historie" Afd. VII, fremsatte Urimeligheder og Utilbørligheder er dette: at jeg ønsker mig, snarest muligt, udmeldt af Almindelig dansk Gartnerforening" (Hansen 1899a). Det kraftige angreb på Carl Hansen medførte tillige, at havebrugskandidat Alexander Dalskov, på opfordring af gartnere i Jylland og på Sjælland indsamlede underskrifter som protest mod "de i høj Grad utiltalende Angreb, som Havebrugscand. Andr. Madsen har rettet mod Landbohøjskolens Havebrugsundervisning, specielt mod den fungerende Lector samt over, at Gartner-Tidendes Redaktion har tilladt Fremkomsten af disse i Gartner-Tidende" (Dalskov 1899). Andre kommer også Carl Hansen til undsætning: "Redaktøren eller Redaktionsudvalget burde have nægtet Optagelse af disse tvende ondsksfulde Angreb paa en hæderlig Kollega" (An. 1899b). I den danske fagpresse er det kun i *Gartner-Tidende*, at Carl Hansen ofte er udsat for kritik. Bruddet med *Gartner-Tidende* i 1899 er endeligt, herefter har Carl Hansen ikke flere artikler i *Gartner-Tidende*, og han figurerer ikke mere i medlemslisten.

Økonomi

Carl Hansen havde arvet en lille formue, men den svandt efterhånden ind. I hans senere tid var han endog i stor pengeforlegenhed. Sammen med en senere afdød broder havde han efter sine forældres død oprettet et legat i sin fødeby Vejle (nkt. 1903).

Over for sine elever viste han sig lige så uegennyttig og opofrende. Ud over at skaffe dem gode arbejdspladser i udlandet, lånte han dem også penge. Ofte har han fået de udlagte beløb tilbage igen, men det var nu langt fra altid tilfældet (nkt 1903). Hans yndlingstanke var, at "omskabe Jyllands Vestkyst til et nyt Holland med Export af Tulipaner og Liljer. Mange Pjecer af ham har i denne Anledning set Lyset" Hertil gik en

del af hans private penge (An. 1903c). Han brugte sin formue, der ikke var stor, til rejser, køb af frø og planter, deltagelse i kongresser og havebrugsudstillinger rundt i Europa, og til godgørelse så langt hans evner rakte (Jensen 1903). Selvom han arvede penge var hans økonomiske situation nærmest fortvivlet (An. 1903c).

Personligt

Carl Hansen var et livligt gemyt, havde gode evner og var meget afholdt (Hansen 1935). Han var en dygtig botaniker. Han var meget hjælpsom. Han hjalp gartnere og andre ved inden- og udenlandske havebrugsudstillinger. Carl Hansen var i praktiske forhold en dygtig organisator, der på kort tid kunne stable et arrangement på benene med et godt resultat. Carl Hansen rejste meget, set både med da- og nutidens øjne, herved fik han mange gode kontakter, som han gav videre til bl.a. sine studerende. På en af sine mange rejser besøgte han bl.a. Louis Pasteur i Paris.

Carl Hansen var en livlig selskabsmand, han var frimurer, fæggede og han havde gode sprogkundskaber, bl.a. havde han lært engelsk, tysk og fransk (An. 1903c, nkt. 1903). Han fik fremstillet en buste af sig selv, lavet i gips, som blev malet. I et brev fra N. Bissen til Carl Hansen omtales en buste, der kunne være ren nok til opstilling, men dens form er så ødelagt af rensningsforsøg, at N. Bissen tvivler på, at Carl Hansen vil være tilfreds med den. N. Bissen foreslår en ny afstøbning, som vil koste 12 kr og kan være færdig på 8 dage (Bissen). I 1905 anmoder overretssagfører Ole Jensen, Caroline Hansen (Carl Hansen's adoptivdatter) om at låne busten til støbning af en ny buste i bronze. Gartnere, frimurerbrødre og andre ville opsætte busten enten på Landbohøjskolen eller i Den forstbotaniske Have eller på hans gravsted på Humlebæk Kirkegård (Jensen 1905). Det vides ikke, om der blev støbt en ny buste i bronze. Gipsbusten er senere blevet solgt på Bruun Rasmussens auktioner.

Carl Hansen var ugift, men i slutningen af forrige århundrede boede han på Mynstersvej tredje sal og har 4 værelser. I 1901 er den halvårslige husleje 250 kr (Folketælling 1901). Ved folketællingen i 1895 bor han sammen med Ane Sophie Marie Christensen, der er husbestyrinde (Folketælling 1895). Ved folketællingen i 1901 bor han sammen med Jeppesine Jensen, et familiemedlem og hendes to yngste børn. Den næst yngste datter opholdt sig på dette tidspunkt i udlandet (Folketælling 1901). Jeppesine Jensen var enke og havde 7 børn, hvoraf de 3 børn dør tidligt (Folketælling 1901). Carl Hansen adopterede ifl. kgl. bevilling af 29. januar 1899, den næst yngste datter Caroline Marie Vilhelmine Sophie Hansen, født 1.10.1877 i Randers. Carl Hansen testamenterede senere alle sine ejendele til hende. Adoptionsudgifterne beløber sig til 33,66 kr (Ministerialbog 1899). Kort før sin død bor Carl Hansen på Hollændervej. Caroline Hansen får en datter, som får en søn, der dør i en tidlig alder, men dennes enke og deres to børn lever stadig.



Fig. 8

Carl Hansen til højre. I midten busten af ham selv. I forgrunden en Acanthus og i baggrunden til venstre en stuegran. Den unge dame er ukendt, men det er antagelig hans adoptivdatter Caroline Hansen, da der bag på billedet står mormor. Det står der også på mindestenen rejst over Carl Hansen (se fig. 9). Hvor og hvornår billedet er taget vides ikke. Ved folketællingen i 1901 er Caroline Hansen i udlandet, så det er ikke utænkeligt at billedet er fra 1902-3. Hun er da 25-26 år gammel og Carl Hansen 54-55. Den sidste tid bor Carl Hansen på Hollændervej, det er ikke utænkeligt at billedet er taget her. Foto udlånt af J. Gregersen.

Afskedigelse

Carl Hansen's afskedigelse i 1903 omtales ikke i Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, men blot, at professor Carl Hansen er afgang ved døden, og at den 1. oktober 1903 konstitueres gartner, havebrugskandidat A. Bruun som lærer i økonomisk havebrug, og han udnævnes samtidig til docent ved Landbohøjskolen (An.

1904, An. 1905). I faglige kredse omtales Carl Hansens afskedigelse næsten ikke, dog bringer "Haven" under personlia kort: "Under 5. Avgust er Lærer i økonomisk Havebrug ved Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, Professor Carl Hansen efter Ansøgning afskediget i Naade og med Pension med Udgangen af Oktober Maaned d. A.". Aviserne bringer ingen meddelelser om Carl Hansens afskedigelse på det tidspunkt, men da Carl Hansen sidst i september findes død, omtales hans afskedigelse, og her er aviserne enige. Afskedigelsen var foregået med en ganske usædvanlig fremgangsmåde. Det var ikke hans foresatte, Landbohøjskolen, men landbrugsministeren, der direkte afskedigede Carl Hansen, uden begrundelse. Carl Hansen var meget oprørt over sin afskedigelse. Han opsøgte landbrugsministeren med det ønske at få en begrundelse for afskedigelsen, men det blev ham nægtet. Det undrede samtiden sig over. Carl Hansen mente selv, at det var Jens Busks søn, der havde foranlediget afskedigelsen. Han havde været på Landbohøjskolen og havde hørt, at Carl Hansen kom for sent til sine forelæsninger. Denne viden bragte han videre til sin far Jens Busk (en ret barsk venstrepolitiker, der var folketingsmedlem fra 1875 til 1906 (Bjørn 1979)) bragte sønnens oplysninger op på et møde i finansudvalget, hvor han beder landbrugsministeren om at afskedige Carl Hansen (nkt. 1903, An. 1903a, An. 1903c). Aviserne er enige om, at afskedigelsen ikke er ubegrundet. Han havde på det sidste ikke passet sine forpligtelser. "Hansen mødte for sent om Morgenens til sin Gjerning" (An. 1903c).

Landbrugsministeriets afskedigelse findes i en afskrift af et brev fra "Den Kongelige Veterinær- og Landbo-Højskole, Kjøbenhavn V", dateret den 17/8 1903 til Carl Hansen, hvor han anmodes om at tilbagesende et pensionsskema. Brevet er forsynet med to ikke umiddelbart læselige underskrifter. Brevets tekst lyder:

"Landbrugsministeriet har under 8de d.M. tilskrevet Højskolen saaledes:

"Paa Landbrugsministeriets derom nedlagte allerunderdanigste Forestilling har det under 5te d.M. behaget Hans Majestæt Kongen allernaadigst at bifalde, at Lærer i økonomisk Havebrug Carl Hansen entlediges i Naade og med Pension fra nævnte Embede med Udgangen af Oktober Maaned d.A.

Ved at meddele dette til Efterretning og videre fornøden Bekendtgørelse skulde man tjenstligt anmode Hr. Direktøren om at foranledige det hermed følgende Pensionsskema tilbagesendt hertil i behørig udfyldt og underskreven Stand."

Ved at meddele Hr. Professoren foranstaaende anmodes De om at tilbagesende Højskolen medfølgende Pensionsskema i udfyldt og underskreven Stand."

Død, omtale og begravelse

I begyndelsen af september 1903 forsvinder Carl Hansen fra sin bopæl på Hollænder-

vej. Der bliver foranstaltet eftersøgninger, men de er resultatløse (An. 1903e).

Om morgenen den 26. september findes Carl Hansen druknet ved Sletten. Det bragte de store overskrifter frem i aviserne. Politiken havde den 27. september 1903 hele 5 overskrifter til samme omtale: Opsigtsvækkende Selvmord. Professor Carl Hansen drukner sig i Sundet. "En europæisk Skandale" En Udtalelse af Professor B. Bang

Et lig var drevet i land ved Sletten. Det var en høj, ganske køn, midaldrende mand med gråsprængt sort skæg, iført diplomatfrakke og gråstribede benklæder, og i hans lomme fandtes nogle visitkort påtrykt "Lektor Carl Hansen, Kjøbenhavn". Da liget havde et sår i hovedet, blev det liggende på stranden dækket med en presenning, indtil distriktslæge Hansen fra Helsingør havde konstateret, at der ikke var tale om et voldeligt overfald (An. 1903d). Liget bringes til kapellet i Humlebæk, hvor distriktslægen foretager det legale ligsyn. Tilstede er også politifuldmægtig Wulff fra Fredensborg, Carl Hansen's husholderske og hans adoptivdatter (An. 1903b).

Årsagen til, at Carl Hansen havde taget sit eget liv, var dels afskedigelsen og dels måden den var udført på (An. 1903d). Aviserne hæfter sig meget ved de allerseneste år af Carl Hansens tid på Landbohøjskolen, som de omtaler negativt, uden at bringe ret mange detaljer. Hans privatliv berøres ikke. Hans venner kommer med indlæg, der fokuserer på hans gode sider, hvilket D.T. Poulsen har en indsigelse imod i avisen Vort Land. Dette bringer gartnere og andre af Carl Hansens venner på banen. Avispolemikken fortsætter lidt ind i oktober.

Omtale af Carl Hansen's død bringes i "Haven" og en række udenlandske gartner-tidsskrifter som Gartenflora, Illustrierte Garten-Zeitung, The Gardeners Chronicle m.fl., men ikke i Gartner-Tidende (An. 1903f, An. 1903g, An. 1903h). I Gartenflora omtales hans omsorg for sine elever, der fik gode anbefalinger, når de drog til udlandet. I Gardeners Chronicle roses hans "Pinetum Danicum".

Begravelsen foregik i stilhed fra Humlebæk Kapel, under fremmøde af Carl Hansens venner og mange af hovedstadens gartnere. Der var en rig mangfoldighed af kranse (nkt. 1903).

Mindesten

Ved bidrag fra venner og kolleger tilvejebringes en mindesten, der opstilles på Carl Hansens gravsted på Humlebæk kirkegård. Mindestenen er en mørk stribet gnejs med små røde granater.

Tirsdag den 12. juni 1906 har bidragyderne, samt gartnerforeningen "Hortulania"'s medlemmer med damer udflugt til Humlebæk kirkegård. Carl Hansens adoptivdatter er inviteret med til indvielsen af mindestenen og den efterfølgende fællesspisning på Humlebæk Hotel (Hauschild 1906a, Hauschild 1906b)

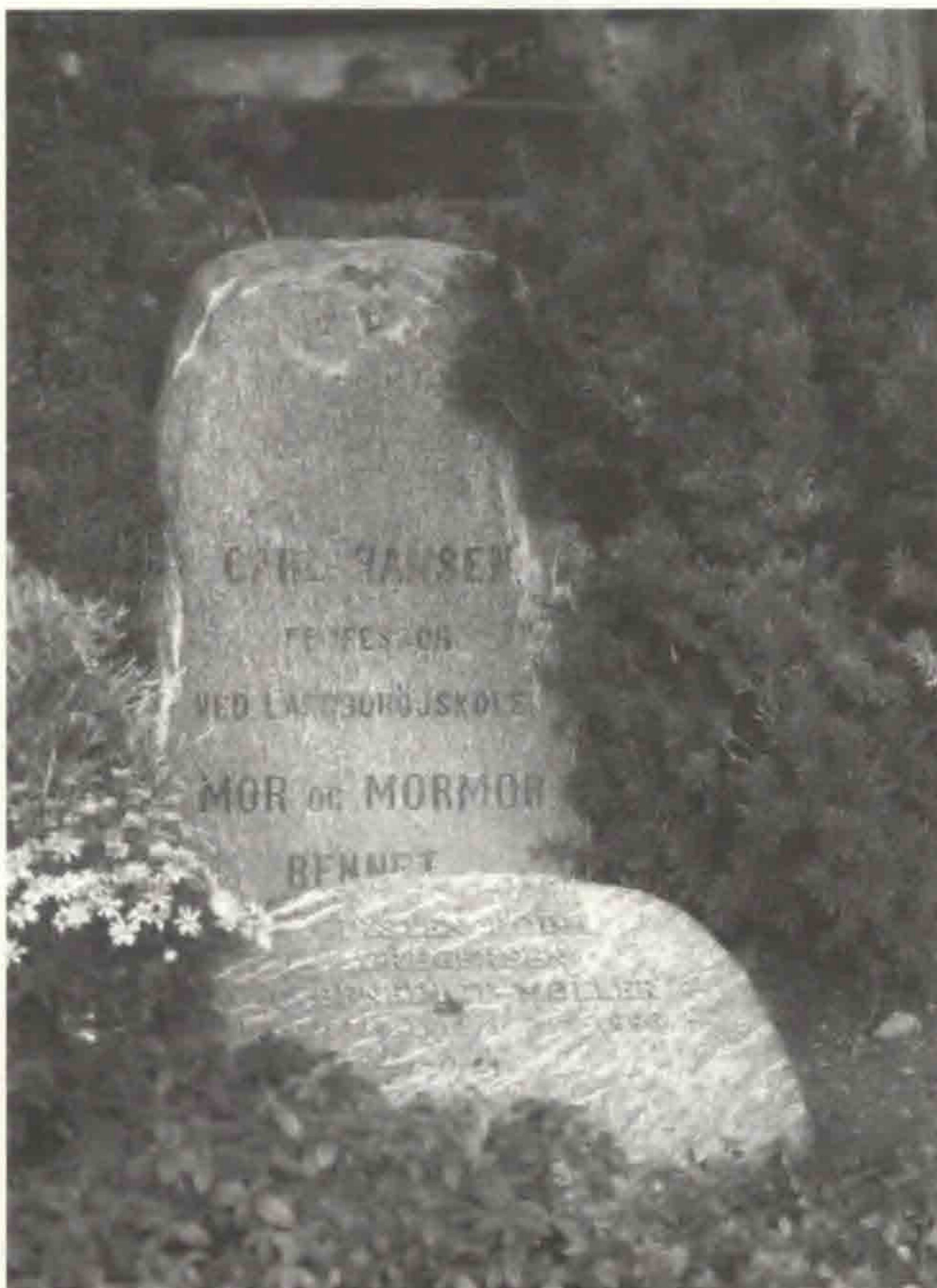


Fig. 9
Grav nummer 1238 på Humlebæk Kirkegård. Mindesten, indviet den 12. juni 1906, på Carl Hansens gravsted. Mindestenen er en rektangulær, mørk, stribet gnejs med små røde granater. Fra oven står der: CARL HANSEN PROFESSOR VED LANDBOHØJSKOLEN. I graven ligger fire personer - fire generationer. Carl Hansen, hans adoptivdatter (mormor), hans barnebarn (mor) og oldebarn (Bennet)

Tak til
J. Gregersen og E.M. Benedict-Møller for billeder og oplysninger
om Carl Hansen, og til B. Poulsen for opslag på Rigsarkivet.

Litteratur

Anonym, 1873: (Ulæselig). Forelæsningsprotokol, 1873-1883.

Anonym, 1880a: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 23de August 1878 til 22de August 1879.

Anonym, 1880b: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 23de August 1879 til 22de August 1880.

Anonym, 1885: Gartenflora. vol. 34, 352.

Anonym, 1887: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 23de August 1885 til 22de August 1886.

- Anonym, 1894a: Ingen titel (Fortegnelse over træer og buske i Den forstbotaniske Have).
- Anonym, 1893: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 23de August 1891 til 21de August 1892.
- Anonym, 1894: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 23de August 1892 til 22de August 1893.
- Anonym, 1895: Beretning om Den syttende danske Landsforsamling i Randers d. 26. Juni til 1. Juli 1894.
- Anonym, 1898a: (Protokol). Den forstbotaniske Have ved Charlottenlund.
- Anonym, 1898b: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 1ste September 1896 til 31te August 1897.
- Anonym, 1899a: International Havebrugs-Udstilling. Vort Havebrug vol. 3(3), 72.
- Anonym, 1899b: Havebrugsudstilling i "St. Petersborg". Vort Havebrug vol. 3(9):164-167
- Anonym, 1899c: Den internationale Havebrugsudstilling i Sct. Petersborg. Gartner-Tidende(13), 122-123.
- Anonym, 1899d: (Svar på et indlæg). Gartner-Tidende vol. 15(15), 148.
- Anonym, 1902: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 1st September 1900 til 31te August 1901.
- Anonym, 1903a: Professor Carl Hansens Afskedigelse og Død. Roskilde Avis, Oktober.
- Anonym, 1903b: Roskilde Avis, September.
- Anonym, 1903c: Professor Carl Hansen fundet druknet. Vort Land vol. 8, 2.
- Anonym, 1903d: Opsigtvækkende Selvmord. Professor Carl Hansen drukner sig i Sundet. Historien om hans Afskedigelse. En europæisk Skandale. En Udtalelse af Professor B. Bang. Politiken, 2.
- Anonym, 1903e: Personalia. Haven vol. 3, 201.
- Anonym, 1903f: Personal-Nachrichten. Gartenflora vol. 52, 560.
- Anonym, 1903g: The Gardeners Chronicle, Third series vol. 34(878), 289.
- Anonym, 1903h: Illustrierte Garten-Zeitung vol. 28(12), 463.
- Anonym, 1904: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 1. September 1902 til 31. August 1903.
- Anonym, 1905: Beretning fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole for Undervisningsaaret fra 1. September 1903 til 31. August 1904.
- Anonym, 1915: Den forstbotaniske Have.
- Anonym, 1946: Hansen, Carl. (Pedersen, A.), Nordisk Illustreret Havebrugsleksikon vol. 2, 780.
- Bissen, N. Udateret brev til Carl Hansen.
- Bjørn, C., 1979: Jens Busk. Dansk Biografisk Leksikon vol. 3, 89-90, Gyldendal.
- Bruun, A., 1908: Haverne. Festskrift. Den kongelige Veterinær og Landbohøjskole 1958-1908. 176-186
- Bruun, A., 1920: Havebrugsundervisning og eksaminer. (Bruun, S. og Lange, A.), Danmarks Haver og

Gartneri til aaret 1919, 387-426.

Carlsen-Skiødt, J. C. A., 1936: D.T. Poulsen Planteskole og Frøhandel. (Tholle, J.), Danske Gartnerivirksomheder vol. 3, 2119.

Christensen, C., 1924: Den danske Botaniks Historie med tilhørende Bibliografi. vol. 1(2. Halvbind, (1872-1911)), 570, 763. H.Hagerups Forlag.

Dalskov, A., 1899: Berigtigelse. Vort Havebrug vol. 4(10), 184.

Folketælling 1895: M.15.810. Rigsarkivet

Folketælling 1901: M.1588-889. Husliste no. 2078. Rigsarkivet.

Fugl, F., 1899: Den internationale Udstilling i St. Petersborg. Gartner-Tidende vol. 15(15):147-148.

Hansen C., 1882: Havedyrkningslære. 560 sider

Hansen, C., 1892: Pinetum Danicum. The Journal of the Royal Horticultural Society vol. 14., 257-480.

Hansen, C., 1893: Forelæsninger over Havebrugslære. 584 sider.

Hansen, C., 1894: Spørgsmaal til d'Hrr. Brostrøm og D.T. Poulsen. Gartner-Tidende vol. 10, 90-91.

Hansen, C., 1899a: Erklæring. Gartner-Tidende vol. 15, 147.

Hansen, C., 1899b: Den internationale Havebrugs-udstilling i St. Petersborg. 17de til 30te Maj 1899. Gartner-Tidende vol. 15(12):115-117.

Hansen, C., 1900: Tulipanen. Dens Historie og Dyrkning. 32 sider. B. Nielsen, Linnegade 18, (H.Christensens Boghandel, Kjøbenhavn V.og Grøndahls og Søns Boghandel, Kristiana).

Hansen, C. H., 1935: Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Danske Gartnerivirksomheder vol. 2, 996-1006.

Hauschild, L., 1906: Brev: Til Frøken Caroline Hansen fra L. Hauschild, Gentofte 5.6.1906.

Hauschild, L., 1906: (En trykt meddelelse angående indvielse af Carl Hansen's mindesten). København, den 1. juni 1906.

Helweg, L., 1898: "Hvem af Parterne der får ret, maa Tiden vise". Gartner-Tidende vol. 14, 220-221, 236, 248.

Jensen, O., 1903: Til Minde om Carl Hansen. Vort Land vol. 8, 2.

Jensen, O. 1905: Brev til frøken Hansen fra Ole Jensen, 16.10.1905.

Lange, A.,: Carl Hansen (oplysninger fra Carl Hansens familie)

Lange, J. 1994: Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark

Larsen, C. S., 1938: Arboretet og Forstbotanisk Have. Aarsskrift. Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, 29-82.

Larsen, C. S., 1925: Den forstbotaniske Have i Charlottenlund. Et Bidrag til dens Historie. Aarsskrift. Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, 17-62.

Larsen, G. S.; Larsen, C. S., 1932: Fortegnelse over Træer og Buske i Forstbotanisk Have, Charlottenlund.

- Lütken, C., 1891: En Have for fremmede Træarter. *Dagbladet*, 2. sept.
- Madsen, A., 1899: Handelsgartneriet i Danmark. *Gartner-Tidende* vol. 15, 118-120, 133-138.
- Mariboe, C., 1898: Et svar til Hr. Redaktør Helweg. *Gartner-Tidende* vol. 15, 234-236, 247-248.
- Ministerialbog, 1899: Fol. 276, no. 153.
- Meyer, R., 1908: Litterær virksomhed. Festskrift. Den kongelige Veterinær og Landbohøjskole 1958-1908. 538-584
- Nicolaisen, Å. L. A., 1980: Hansen, C. *Dansk Biografisk Leksikon* vol. 5, 573, Gyldendal.
- Nielsen, P.C., 1982: Forsthaven i Charlottenlund. *Dansk Dendrologisk Årsskrift*. 5(5):5-112.
- nkt, 1903: Den forstbotaniske Have og Professor Carl Hansen. *Roskilde Avis*, oktober.
- Pedersen, A., 1947: Fortegnelse over danske Havebrugskandidater 1865-1946. København.
- Petersen, C., 1901: Boganmeldelser: Carl Hansen: Tulipanen, dens Historie og Dyrkning. *Haven*. vol. 1, 233-234.
- Poulsen, D. T., 1894: *Gartner-Tidende* vol. 10, 91-92.
- Poulsen, D. T.; Brostrøm, C. J., 1894: Til Medlemmerne. *Gartner-Tidende* vol. 10, 66-67.
- Prytz, C.V., 1889: Verdensudstillingen i Paris 1889. *Tidsskrift for Skovvæsen*, 158-160.
- Stenbæk, H., A., 1908: Havebrugsstudiet. Festskrift. Den kongelige Veterinær og Landbohøjskole 1958-1908. 352-372
- Tholle, J., 1934: Lerchenborg. *Danske Gartnerivirksomheder* vol. 1, 511.
- Tholle, J., 1935: D.T. Poulsens Planteskole og Frøhandel. *Danske Gartnerivirksomheder* vol. 2, 1059-1060.

Små meddelelser

Klosterhave på Helligaandskirkenes arealer

Vi kender den alle. Den store imponerende munkestenskirke midt på strøget i København, Helligaandskirken, med dens kirkerum og med den store tilknyttede udstillingssal, Helligaandshuset.

Begge dele er rester af et tidligere stort katolsk kloster, oprettet af duebroderordenen. Klostret har oprindeligt strakt sig langt ned mod den nuværende Købmagergade. Hvad der er tilbage af klostret er kirken og hospitalssalen, det nuværende Helligaandshus.

Men har der været kloster, har der vel også været landbrug og havebrug, og har der været hospital har der vel været dyrket lægeplanter? Ja, det har der, og det bliver der formodentlig snart igen.

Med sognepræst Leif G. Christensen og kultursociolog Elizabeth Knox-Seith som initiativtagere, er der i løbet af efteråret 98 dannet en interessegruppe, med det formål at oprette en klosterhave ved Helligaandskirken. Gruppen blev i september bemyndiget af kirkens menighedsråd til at arbejde videre med tankerne og har derfor startet et egentligt udrednings- og planlægningsarbejde.

Interessegruppen, som er blevet til ved en blanding af "headhunting" fra Leif Christensens side og selvsupplering i fornødent omfang, omfatter bl.a. præster fra folkekirken, hortonomer og landskabarkitekter, agronomer, ingeniører og farmaceuter. Man har, efter den nødvendige godkendelse fra menighedsrådet, konstitueret sig med sognepræst L. G. Christensen som formand, og med en række arbejdsgrupper såsom skitseprojektgruppe, økonomigruppe, plantevalgsgruppe, lokalhistorisk gruppe og en generel overordnet inspirationsgruppe.

Det er menighedsrådets og interessegruppens ambition, at der i løbet af år 2000 skal skabes en klosterhave på arealet vest for Helligaandshuset. Dette er i øjeblikket udlagt med græs, og afgrænses - på to sider - mod den vinkelbøjede Valkendorfsvej med et smedejernsgitter. Mod syd åbner arealet sig mod den brolagte plads foran kirken og Helligaandshuset. Der er tale om et areal på mellem 2- og 300 kvadratmeter med en rimelig solindstråling fra syd.

Det er meningen med den påtænkte have, at skabe et inspirerende åndehul til ro, fordybelse, nydelse og information. Der tænkes på kirkens menighed, lokalområdets beboere, strøgets mange besøgende (heriblandt størstedelen af Københavns turister), og på skole- og interessegrupper. Man har fra starten handicapvenlighed med som et væsentligt planlægningselement og har herunder diskuteret alt lige fra adgangsforhold, til sanseelementer (duft- og føle-) i plantevalget. Andre væsentlige elementer

vil være sikkerheden ved forekomst af giftige planter, og en skiltning som både kan give et hurtigt - men dog informativt - overblik, og en mere dybtgående information om de enkelte planter, og disses historiske og nutidige anvendelse..

På nuværende tidspunkt kan der herudover ikke oplyses meget mere end at interessegruppen arbejder på at opstille og præsentere et skitseprojekt, som vil kunne tiltrække den nødvendige finansiering til oprettelse og drift. Gruppen kan kontaktes via formanden sognepræst Leif G. Christensen, tlf. 33151717.

*På interessegruppens vegne,
Leon Brimer, Lektor Ph. D. (pharm), Den kgl Vet.- & Landbohøjskole*

Navr i haven

Mellem de to Lillebæltsbroer og således mellem Middelfart By og Strib ligger en række ældre villaer, bygget fra lige omkring århundredeskiftet - frem til sidst i tyverne, først i tredverne. Området lå dengang mere end langt fra selve byen og kun en grusvej førte dertil. Frem til sidst i tyverne tilhørte en stor del af jorden gården Karensminde, der således havde direkte adgang til Lillebælt.

Alligevel valgte to af byens dengang førende mænd at bygge flere villaer og ved



hjælp af forskellige opkøb af strand og tilliggende at skabe rimelige omgivelser for sig selv og familien. En ganske pudsigt faktor når man betænker valget af bosted er dog, at København - Århus banen havde skinnelegeme omtrent i vandkanten (overfart fra Strib til Fredericia) og Middelfart - Brendrup banen (med skift til Odense) løb parallelt bagtil i landskabet med ca. 100 meters afstand. Man byggede altså mellem to jernbaner!

*De to af de tre navr med
Lillebæltsbroen i baggrunden.*

Netop ejendommen med de tre navr er imidlertid bygget af en skinnefabrikant(!) og huset er antageligvis tegnet af en entreprenør der byggede baner, så det har vel været ønskebeliggenhed! Huset er 'bedre byggeskik'; inspireret og adspurgt mener DSB at bygherren kan have lånt tegninger af dem - det har nemlig nogle typiske detaljer.

Der er desværre meget dårlig dokumentation på villaen, hvis grund er udstykket direkte fra Karensminde's hovedmatrikel, og ifølge Odense Lokalarkiv købt for 14.039 kr. En ganske pæn sum i 1927 for 5000 m²! (I dag knap 6000 m²).

Om de tre navr kan det fortælles, at de muligvis stammer fra en del af en randbeplantning, der løb langs den gamle grusvej i bunden af ejendommens skel mod vandet. Sat med det formål at markere vejen; eller også har ejendommens bygmester plantet træerne. Nogle taler for det sidste, idet træerne står nøjagtig i vest, og herfra er vinden aldeles ubarmhjertig, og aldersmæssigt hænger det meget godt sammen. De tre navr giver mærkbart læ i dag, og har fælles krone. Træerne er blevet stammet op af tidligere ejere og ad flere omgange - og skal i efteråret have yderligere en tur for at bevare faconen. Der er ufatteligt meget liv i træerne, og det er nødvendigt to gange hver sommer at 'pelse' stammen - nøjagtig som havde det været en hæk. Trods det vanskelige i at etablere en ny hæk i skel og bevare et gammelt kirsebærtræ og det faktum, at træerne tager en aldeles bedårende udsigt til Lillebæltsbroen, har vi valgt at prioritere de tre navr, der således har forrang for andre vækster i den del af haven.

Ulla Gerner

Opgaver af havebrugshistorisk interesse udarbejdet ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, sektion for Landskab 1997/98:

Boysen, Julie Bolette, 1998: Corselitze-fornyelse af en herregård

Næser, Dennis Georg, 1997: Renovering af Ørstedparken

Rasmussen, Christina Wåge, 1998: Overvejelser over ægthedssøgning ved bevaring af historiske haver, med Sorgenfri Slotshave og -park som diskussionsgrundlag

Spork, Anja Hartvig, 1998: Omlægning af stauderabat i Rosenborg Slotshave

Havebrugshistorisk Dagbog - okt. 1997 - sept. 1998

Ved A. Ørum-Larsen

1997

Oktober

Fællesnordisk Seminar: Studiet af haver og havekunst - Københavns Universitet, Institut for Arkæologi og Etnografi. En række forelæsninger om nordisk plante- og havekunstshistorie. 30. - 31. okt.

1998

Januar

Peter Beales holder foredrag om historiske roser på Landbohøjskolen.

Amatørfotografen Jørgen Feldsted udstiller fotografier fra Frederiksberg Have på Frederiksberg Hovedbibliotek.

Danmarks kulturlandskaber. En udsendelse om kulturhistorie i planlægningen - DR I 15.00

Februar

27. Mogens Nykjær: Villa d'Este - DR I - 20.05 - 20.50

Marts

6. Mogens Nykjær fortsætter om Villa d'Este i DR I - 20.05 - 20.50.

23. Carsten Wiedemann: Den gamle kulturpark - et besøg i Øregaardsparken i Hellerup, DR I 15.45.

30. Carsten Wiedemann: Den moderne brugspark. Et besøg i Folkeparken i Roskilde DR I 15.45.

April

Tivoli i København åbner med en ny bygning og forlystelse, Valhal i vikingestil, tegnet af arkitekt Søren Robert Lund. 24. april.

Maj

En udstilling om Vallø Slot og Park åbner.

15. - 16. - 17. Udstillingen Store Havedage på Gaunø Slot.

16. Indvielse af den nye vandakse til Roskilde Fjord i Roskilde Folkepark.

30. Udstillingen Art in Nature i parken ved Dragsholm Slot ved Fårevejle og i Pakhuset i Nykøbing S.

Træerne i Krindsen på Kongens Nytorv i København fældes på grund af elmesyge.

Juni

En restaurering af haven ved Liselund på Møn begynder efter en bevilling fra Kulturministeriet. Norske Hus istandsættes og beplantningen derom fornyes.

Den 12/6 - på Solbjerg Parkkirkegård, Frederiksberg indvies 2 temahaver, en bibelhaven og en dufthaven.

8. - 10. juni. Forum för Trädgårdshistorisk Forskning arrangerer en ekskursion og et seminar om historiske haveanlæg i Jylland - med besøg i Den gamle By i Århus - Clausholm Slot - Rosenholm Slot og Gammel Estrup - under ledelse af Katarina Frost.

Juli

Den 4/7 - Det Jyske Haveselskab fejrer sit 125-års jubilæum - blandt andet med en udstilling på Clausholm Slot ved Randers. Anmeldt i "Haven" nr. 8.

August

21. - 22. - 23. Blomsterfestival i København - Rådhuspladsen og andre pladser smykkes med blomster.

September

6. - 20. "Eventyr på Egeskov" - Fyn med blomsterkunstneren Tage Andersen.

Den 13. Havens Dag - Weekend med Åbent hus i planteskolerne m. m.

De nye danske vindrueavlere på friland holder også åbent hus for interesserede, men den producerede vin må ikke sælges og er kun til hjemmebrug.

I de århusianske parker plantes der frugttræer og frugtbuske til glæde for de besøgende. Derfor sprøjtes der ikke!

Åbent hus hos Pometet i Tåstrup på grund af den store interesse for de historiske æblesorter blandt haveejerne. Søndag 27/9.

Havebrugshistorisk Bibliografi - okt. 1997 - sept. 1998

Ved A. Ørum-Larsen

1997

Oktober

Madeleine von Essen: Hager til Lyst og Nytte - Schibsted - Oslo - anmeldt af Maria Jacobsen i Landskab 4/98.

Lotte Möller: Citron - Albert Bonniers Forlag - Stockholm - anmeldt af Søren Ryge Petersen i Politiken 3. okt.

Garden History in Scandinavia - i Journal of Garden History - volume 17 nu. 4. anmeldelse i Landskab 4/98.

Karen Permin: Eywin Langkilde in memoriam - Landskab 5/97.

Lars Østerby: anmeldelse af Guide til dansk havekunst - Landskab 5/97.

Sonja Poll: Det langsomme drama - anmeldelse af Bente Scavenius's bog om Fredensborg Slotshave - Landskab 4/98

November

Peter Thygesen: Enevoldskongens fristed - foromtale af Bente Scavenius's bog om Fredensborg Slotshave - Politiken 19/11 Kultur - også anmeldt i Weekendavisen.

December

Bente Scavenius: Fredensborg Slotshave - Gyldendal.

Asger Ørum-Larsen: The New Arcadians - Billedkunst - dec. 1997.

Annie Christensen: The Klingenberg Garden Day-Book - Rhodos - København. Anmeldt i Weekendavisen.

Thomas Messerschmidt: Christiansenpark und Alter Friedhof in Flensburg - Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte E. V. nr. 50.

Jens Peter Olsen: Frederiksberg Slot og Hærens officerskole - heri også om havens historie.

Bulletin nr. 5 fra Forum för trädgårdshistorisk forskning 1997.

Torben Thim: Historiske roser - Gad 1997.

1998

Februar

Nyhedsbrev fra Center for Bio-diversitet nr. 1 - vinter.

Anette Hoff: Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelse af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900 - 1250 - Århus Universitets Forlag.

Marts

Dansk Dendrologisk Årsskrift 1997 Bd. XV.

Tage Andersen: II Blomsterkunst Interiør-Eksteriør - Borgens Forlag.

April

Libbie Fjelstrup: Trang til dekoration - anmeldelse af Tage Andersens bog.

Maj

Slots- og ejendomsstyrelsen udsender Kulturkalender 98 for 25/5-31/12 med guide-brochure til danske slotte og haver og de forskellige arrangementer der.

Juni

Carsten Tau og Kjeld Vindum (illustrationer): Arne Jacobsen - Arkitektens Forlag.

Andrew Chevallier: Politikens bog om lægeplanter - anmeldt af Ole Schierbeck i Politiken 15. juli.

Iben Skibsted Klæsøe: Man skal dyrke sin have - havehistorisk kronik i Politiken 24. Juni.

Juli

Søren Ryge Petersen: Naturlig kunst. Syv kunstnere har på betagende vis indtaget Dragsholm - om land art udstillingen der. Politiken 2. sekt. 24. juli.

Mette Rem: I rosens navn - om rosenplanteskolen i Løve - Politiken 26. juli.

September

Lotte Bjarke: Æbler på museum - i "Haven" nr 9.

Lotte Bjarke: Æbler fortæller historie - i "Haven" nr. 9.

Om Pometet i Høje Tåstrup, som har åbent hus søndag 27/9.

September

Jan Skriver: Folkekirkelig foragt for flora. Politiken 4. sekt. 27.

Bog anmeldelser

Thomas Messerschmidt:

Christiansens Park und Alter Friedhof in Flensburg

Bog om en dansk borgerhave i Flensburg

I 1997 udkom der syd for den dansk-tyske grænse en monografi om en borgerlig dansk have i Flensburg. En bemærkelsesværdig begivenhed: Bogens tyske titel er *Christiansens Park und Alter Friedhof in Flensburg*. Forfatteren er den Flensborgske kunsthistoriker Thomas Messerschmidt, og skriftet er udgivet af Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte. Det er nummer 50 af en række skrifter, der begyndte at udkomme i 1928 og vidner om en stor interesse i den gamle fjordby for dens rige kulturliv gennem tiderne. De fleste ægte Flensborgere er derfor også fortrolige med Christiansen-familiens store betydning for byens udvikling omkring 1800-tallet. De var blevet hovedrige ved produktion og handel med sukker fra Dansk Vestindien og vegetabilsk lampeolie. Det er der allerede skrevet meget om, ikke mindst om familiens bemærkelsesværdige engelske landskabshave i byens sydvestlige udkant.

Bogen er egentlig en let bearbejdet og forkortet udgave af en magister-afhandling, som forfatteren fik antaget ved det Kunsthistoriske Institut under Kiel's Universitet. Afhandlingen skriver om Christiansens Park og dens forhold til havekulturen i begyndelsen af det 19. århundrede.

Har denne afhandling om en have i Flensburg interesse for os havekunst-historisk interesserede nord for grænsen? Ja i-og-for-sig. Den danske købmands- og fabrikantfamilie var stærkt dansk-patriotiske og kongetro. Slesvig var den danske landsdel, der af arvemæssige grunde blev gjort til et dansk hertugdømme, der senere under Heltaten blev knyttet fast til det tyske Holsten. Endvidere må det ikke glemmes at Christiansens arkitekt, Axel Bundsen var fra Fyn og elev af C. F. Harsdorff.

Da Preussen i 1864 erobrede Slesvig fra Danmark flyttede det meste af Christiansenfamilien til Kongeriget, hvor den bevarede mindet om deres uforglemmelige have i Flensburg!

Der fortælles i bogen at Christiansens store park på 25 ha oprindeligt bestod af to adskilte privathaver. På et bakke drag lige sydvest for bygrænsen og ca. 50 m over bygtagene lå købmandshusets iøjenfaldende oliemølle med bolig og haveanlæg for familien. Som minde herom findes stadig ved det nuværende Stads-museum, det helt enestående og gådefulde bygningsværk, Spejlgrotten kaldet og som er forsynet med 13 spejle i det ottekantede central-rum.

Længere bagved imod vest, adskilt ved en stribe ubenyttet jord lå landejendommen Stuhr's Mølle, også med en oliemølle og bolig med en park i engelsk stil, en "ornamental farm", som det kaldtes i England. Her findes endnu den såkaldte Mumiegrotte med en antik mumiesarkofag, der symboliserede livets forgængelighed, typisk for den nye sentimentale, engelske havestil. Det ægyptiske var også omkring 1800-tallet på mode i Europa.

Alt dette var blevet skabt af Peter Clausen Stuhr i 1797 efter hans ophold i England, hvor den unge danske købmand var blevet betaget af det engelske borgerskabs sentimentale natursyn og revolutionære havestil.

I 1810 enedes de to haveejere om, på den nævnte ubenyttede stribe jord imellem deres ejendomme, at anlægge en assistens-kirkegård til aflastning for begravelsespladsen ved St. Nicolai Kirken inde i byen, og derved knytte de to engelske haveanlæg sammen til en landskabelig helhed. Sandsynligvis efter mønster fra Wörlitz i Dessau, og med et yderligere sentimentalt indhold, accentueret af Axel Bundsens sarkofag-formede mindepark, et udslag af datidens udtryksstærke "revolutions-arkitektur" fra Frankrig. Hans smukke ny-klassisistiske kapel, Christiansen-familiens gravhvælving med det pompøse ny-gotiske mindesmærke, en jern-baldakin af den tyske K. E. Schinkel og andre tidstypiske gravmæler, gav landskabsparken den rette sentimentale stemning.

Det blev bekostet af Andreas Christiansen jun. indviet i 1813 med en stor festlighed og overdraget til Flensborgs borgere. Det kendes i dag som "Den gamle Kirkegård". Her ligger soldatergravene fra 1848- 51 og 1864, og det var her, at Bissens berømte Istedløve blev opstillet i 1863 og atter fjernet efter 1864.

Christiansens Park, hvoraf den Stuhrske del endnu eksisterer nogenlunde intakt, er med de to enestående grotteanlæg og kirkegården i midten, den langt mest interessante have fra den romantiske periode i det danske kulturområde, men hidtil overset!

Noter til

Bog om en dansk borgerhave i Flensborg

Side 1 - 1. Forfatteren Meir Goldschmidt gav bl. a. en begejstret skildring af Andreas Christiansens Have i sit tidsskrift *Nord og Syd*, 1851.

Side 2 2. Denne udtryksstærke, såkaldte "revolutions-arkitektur", bl. a. inspireret af ægyptisk kunst blev formuleret af de to franske arkitekter E. L. Boullée (1728 - 1799) og C. L. Ledoux (1736 - 1806) omkring 1800-tallet i Paris. Axel Bundsen havde været på studierejse hertil.

Side 2 3. De fleste af den borgerlige engelske og informelle havestil-beundrere var medlemmer af den engelske frimurer-bevægelse.

Side 3 4. Et kendt eksempel er J. J. Rousseau's første grav i Ermenonville

Litteratur om Familien Christiansens have i Flensborg:

Redlefsen, E., 1964: *Die Kunsttätigkeit der Flensburger Kaufleute Andreas Christiansen sen. und jun. und die Spiegelgrotte*. Nordelbingen bd. 33, Boyens & Co., Heide.

Ørum-Larsen, A., 1988: *Christiansens Have i Flensborg*. Havebrugshistorisk Selskabs Årsskrift

Ørum-Larsen, A., 1993: *Christiansens Have i Flensborg*. Havebrugshistorisk Selskabs Årsskrift

von Buttlar, A.: *Historische Gärten in Schleswig - Holstein - i indledning s. 35 - 37 om havens betydning*.

Messerschmidt, T., 1996: *Flensburgs Christiansen Gärten und Alter Friedhof*, *Historische Gärten in Schleswig - Holstein*. 234 - 246.

Messerschmidt, T., 1997: *Christiansenspark und Alter Friedhof in Flensburg*. Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte - Flensburg.

Cordes-Vollert, D., 1992: *Leichte Linien. Die Spiegelgrotte in Flensburg*. Kunstvereine. von Flensburg - 1992.

Asger Ørum-Larsen

Annie Christensen:

The Klingenberg Garden Day-Book 1659-1722

300 sider

Oversat af Peter Hayden

Rhodos, Internationalt forlag for videnskab og kunst A/S.

Et digert værk i mere end en forstand på ca 300 sider, format 25x33 cm, vægt 2,5 kg.

Bogen er udgivet på engelsk, oversat af Peter Hayden, fra den transskriberede tyske tekst. Peter Hayden er engelsk havehistoriker og forsker inden for samme emne som Annie Christensen og har kendskab til dansk.

Dagbogen, ført af general postmester Paul Klingenberg, senere adlet som Paul von Klingenberg og hans søn Paul Klingenberg den yngre i perioden 1659-1722 er oprindeligt skrevet på tysk på over 100 tæt håndskrevne sider. Annie Christensen har tydet den, transskriberet den og fortolket den og oversat den til dansk. Teksten er dog ikke trykt på dansk. Hun har med støtte fra botanikere og hortonomer oversat de mange plantelister med en blanding af tyske, latinske, hollandske og holstenske navne fra før Linné's tid til den nutidige plantenomenklatur. Det har ikke været et rent translatørarbejde, tydningen af Klingenberg's notater har krævet et stort forskningsarbejde for at få afklaret hvem, hvad og hvor. Man føres med Annie Christensen's forklarende indledende afsnit til herregården Hanerau i Holsten, hvor Paul Klingenberg

d.æ. var general postmester, som dansk embedsmand, og til herregården Højriis på Mors, hvor familien slog sig ned, da de var kommet i unåde.

28 juli 1690 er sidste notat af P. Klingenberg d.æ. I transkriptionen fortsætter teksten direkte med sønnens notater, de begynder i 1692 og slutter 1722, mens Peter Hayden har delt teksten op i mere overskuelige afsnit.

Hele dagbogen har et omfattende noteapparat med forklaringer på den anvendte dyrkningsteknik, på plantevalg m.m., der bygger på Annie Christensens tolkning af teksten og studier af samtidens havebrug og dyrkningsmetoder.

Læseren kan vælge at gå direkte til dagbogen og enten læse den på engelsk, hvor den som sagt er sat overskueligt op år for år eller tage den transkriberede tyske tekst uden punktummer, der altså er mere uoverskuelig, men nærmere originalteksten.

Paul von Klingenberg d.æ.s trofasthed over for dagbogen er rørende, hans iver efter at indkøbe planter og ikke mindst løg og forsøge sig med eksotiske vækster er utrættelig. Både far og søn gør meget ud af at beskrive vejret, hvornår den første frost indtræffer om efteråret, hvordan nedbørsmængden varierer, om storm, hagl og andre naturkatastrofer, om sen forårssne og frost. Hvilke skader den sene frost har medført på frugtsætningen på kirsebær og pærer, og hvornår Elben eller Limfjorden fryser til.

Det kan konstateres, at klimaet bestemt ikke var blidere i slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet og der er brug for såvel mistbænke som drivhuse.

Bogen indeholder derudover en redegørelse for arbejdsmetode, udgangspunkt og beskrivelser af Hanerau og Højriis og en omtale af en engelsk havebog af Sir Thomas Hanmer - et manuskript fra 1649-59, som altså er næsten samtidigt med Paul Klingenberg d.æ. og som giver en bedre forståelse af havebrugets udvikling i 1600-tallet. Beskrivelsen af Hanerau i det indledende afsnit er svær at følge alene ud fra teksten, et par kortskitser ville have været en hjælp, det gamle kort og gengivelsen af borgen fra De Rantzauske Besiddelser er ikke nok.

Værket indeholder også to afsnit om henholdsvis Paul von Klingenberg d.ældres og d.yngres liv og slægtsskabsforhold og gengiver oplysninger, der har krævet omfattende arkivstudier. De åbner perspektiver for videre studier og knytter spændende bånd til de danske kongers aktiviteter inden for havebruget, bl.a. skal von Klingenberg d.æ. have været Chr. IV's rådgiver ved etableringen af labyrinten i Rosenborg slotshave. Alt i alt en slægt som det må have været utroligt spændende at forske i, men også et arbejde med mange ender at følge.

Bogen er fornemt illustreret med farvetryk af samtidige plantegengivelser primært fra Gottorfer Codex, et 4 binds værk senere suppleret med et femte. Plancherne er tegnet af Hans Simon Holtzbecker i perioden 1649-1659 på baggrund af plantemateriale, som blev dyrket i haven ved Gottorp slot ikke langt fra Hanerau. Værket findes på Statens Museum for Kunst i Den Kgl. Kobberstiksamling.

Der indgår endvidere 3 illustrationer af Vincent van der Vinne fra det Kgl. Bibliotek, samt 3 illustrationer af Maria Sibylla Merian fra De Kgl. Kronologiske samlinger på Rosenborg, de er samtidige med Paul Klíngenbergs yngre på Højriis.

Disse enestående smukke og velvalgte farveillustrationer hæver værket op i en eksklusiv klasse.

Jette Abel

Gitte Kidmose Røn:

Potteplanter fra Oldemors tid

Foto: Knud Nielsen

120 sider ill., 248 kr.

Forlaget Tommeliden, 1998.

“Potteplanter fra Oldemors tid” er en indbydende og velillustreret bog, som gennemgår et mindre udvalg af gammeldags potteplanter.

De første afsnit omhandler kort den historiske baggrund for potteplanternes indtog i vindueskarmen. Citater af J. N. Risum fra 1911 omkring vanding, gødskning, ompotning, urtepotter og skadedyr sammenholdes med forfatterens egne betragtninger.

Gitte Kidmose Røn har udvalgt 33 potteplanter, som gennemgås med hensyn til historie, beskrivelse, dyrkning og formering. Baberkost, Jødeskæg, Klivia, Myrte, Natens Dronning, Paradistræ, Pelargonie og Ridderstjerne er nogle af de “kære væsner”, man møder i bogen. Det er dog ikke alle af de beskrevne planter, der i dag er almindelige i gartneriernes produktion, og de kan derfor være svære at skaffe, hvis man ikke er så heldig at arve en plante. Det er nemlig et af kendetegnene ved de gamle potteplanter, at de er gået i arv fra generation til generation, i modsætning til de “buketter på rod”, som hører brug-og-smid-væk-kulturen til.

Forfatteren er chefgartner i Den Gamle By i Århus og har ansvaret ikke blot for haveanlæggene, men også for de mange gamle potteplanter, der findes i byens gamle stuer.

Teksten ledsages af en række smukt iscenesatte fotos fra de stuer, der tidsmæssigt passer til potteplanterne. Nogle af fotosene er dog noget mørke, og valget af urtepotter og underskåle er ikke altid lige tidsmæssigt korrekt.

Letlæselig og hyggelig bog for planteelskere, men den er bestemt ikke ment som fagbog.

Anne Stine Hansen

Bente Scavenius:

Fredensborg Slotshave

Fotograf: Ole Woldbye

224 sider, Ill. kr. 525,00

Grafisk tilrettelæggelse: Austin Grandjean

Gyldendals Forlag. 1997.

Fredensborg Slotshave er også i europæisk sammenhæng et enestående anlæg, og trods omlægninger og tilbygning har Fredensborg bevaret sin helstøbte karakter. At gå omkring i haven er i sig selv en oplevelse og når Bente Scavenius med sin bog tager læseren med sig igennem havens 300 årige historie, bliver oplevelsen utrolig fascinerende.

Med omhu, indsigt og ægte fortælleglæde indfører hun os i bygherren Frederik d. IV's og Frederik d. V's liv og deres indflydelse på haven. Deres rådgivere arkitekten J.C.Krieger, den franske havearkitekt N.H.Jardin og billedhuggerne J.Wiedewelt og J.G.Grunds bidrag til havens udformning og udsmykning og Nordmandsdalens tilblivelse er berigende læsning.

Fredensborgs historie, et vigtigt kapitel af Danmarks historie, er fængslende beskrevet. Tiden efter Frederik d. V, hvor de skiftende generationers interesse for slottet kommer til at præge haven og ikke mindst Dronning Ingrid's og Dronning Margrethes ægteføjte og store bidrag til slotshavens udvikling og bevarelse er betagende beskrevet.

Bogens store format og layout er en værdig ramme om Bente Scavenius' fremragende tekst. Det gedigne papir skaber en perfekt gengivelse af Ole Woldbyes smukke billeder fra haven og af de svært tilgængelige haveplaner fra Dronningens Håndbibliotek.

Bente Scavenius slutter sin smukke bog om Fredensborg Slotshave således:

“ For at haven skal bestå, skal den leve og forandre sig. Den skal være i evig udvikling uden dog nogensinde at tabe sit historiske perspektiv eller svigte mindet om de to konger Frederik d. IV og Frederik d.V, der begge med Fredensborg Slot gjorde havekunsten ære i Danmark.”

Gennem sin fortælling om Fredensborg Slotshave har Bente Scavenius ligeledes æret havekunsten og givet læseren en enestående mulighed for at opleve to af havekunstens højdepunkter: Barokhaven og Landskabshaven.

Kirsten Lund-Andersen, Landskabarkitekt mdl. Sorø.

Ekskursionsberetninger

Aftenekskursion til Landbohøjskolens Have onsdag d. 22. april 1998.

En lys, men kølig aften i april samledes en lille gruppe af selskabets medlemmer ved indgangen fra Thorvaldsensvej til Landbohøjskolens have for at gå en tur gennem haven med overgartner lic.agro Mogens Fonnesbech som guide. Havens forårsblomstrende træer og buske stod i fuldt flor, løgplænerne var for de tidligstes vedkommende på retur, mens navnlig plænen under robinierne domineret af lærkesporer og narcisser var på sit højdepunkt og utroligt smuk. Overgartneren ledte os gennem rhododendron- og bregnepartiet, her er der blevet fældet en del syge elmetræer, så hjørnet ud mod Thorvaldsensvej/Bülowsvejkrydset er blevet lysere. På vejen blev diverse sjældenheder fremhævet, bl.a. abernes skræk som efter undertegnedes mening er mere sjældent end kønt. På stenhøjen var en del af alpeplanterne i blomst, og her beundredes med rette det store tempeltræ (*Ginkgo biloba*). Tulipanerne i tæppebedene var på vej, mens det var for tidligt at beundre den rekonstruerede rosenhave. Til gengæld var såvel de japanske kirsebær som magnolierne i blomst. Sommerblomsthaven foran den gamle gartnerbolig var heller ikke på toppen endnu, men navneskiltene gav løfter om det store blomsterflor, der skal opleves i juli-august. Det nye kvarter med lægeplanter ved gavlens af gartnerboligen blev også beset inden hele selskabet fortsatte over til undervisningshaven på Rolighedsvej, hvortil væksthuse efterhånden er flyttet og erstattet af store moderne væksthuse med alskens teknik og moderne klimastyring.

Her fremviste og fortalte overgartneren om samlingen af subtropiske og tropiske planter. Referenten forlod ekskursionen i utide og fik derfor ikke afslutningen med, men besøget i væksthuse var helt sikkert ligeså spændende som besøget i haven og så var der dejlig varmt.

Jette Abel

Mosaik Nordre Begravelsesplads den 25. Maj 1998

Den 25. maj havde 25 medlemmer af Havebrugshistorisk Selskab en minderig aften på Mosaik Nordre Begravelsesplads i Møllegade i selskab med Mosaik Trossamfunds rundviser Erik Henriques Bing. Arrangementet havde af hensyn til sin specielle karakter et begrænset deltagerantal på 25, og interessen var så stor, at deltagerlisten meget hurtigt blev overtegnet og der måtte oprettes en venteliste. Af samme årsag vil Havebrugshistorisk Selskab forsøge at gentage begivenheden i maj 1999, så de, der eventu-

elt gik glip af oplevelsen vil få mulighed for at deltage i det kommende forår og vi andre vil få mulighed for at genopleve det stemningsfulde sted endnu en gang.

Evighedens hus, som begravelsespladsen også kaldes, fordi gravstederne efter jødisk tradition aldrig må nedlægges, er anlagt på en dengang 1.000 m³ stor grund uden for Københavns volde helt tilbage i 1694, ti år efter grundlæggelsen af det mosaiske tros-samfund i København. Tidligere, før 1694, måtte man transportere de afdøde helt til Altona, som var det nærmeste sted med en egentlig jødisk begravelsesplads.

Oprindeligt var det hensigten at alle stenene på begravelsespladsen skulle være nogenlunde ens, fordi vi alle er lige i døden og således fremtræder den ældste del af begravelsespladsen, nærmest Møllegade også. Stenene er af sandsten, bærer hebraiske inskriptioner og vender alle mod øst. Senere bliver stenene mere udformet som vi kender dem fra kristne kirkegårde og ofte med tekster både på dansk og hebraisk eller kun på dansk.

I løbet af 1700- og 1800tallet blev gravpladsen udvidet flere gange, således at den i 1855 fik sit nuværende omfang på 14.000 m³. På det tidspunkt var byens volde faldet og der var ikke længere mulighed for udvidelser. Formelt ophørte begravelsespladsen med at fungere i 1886, da den dengang nye mosaiske begravelsesplads på Vestre Kirkegård blev åbnet. I dag ligger Mosaisk Nordre Kirkegård stille hen, helt omgivet af beboelsesejendomme i Møllegade, Guldbergsgade og Birkegade.

Muren omkring begravelsespladsen er opført i 1907 af arkitekten Frederik Levy, der også tegnede naboejendommen Møllegade 10 med den fine røde gavl. Dengang var der indgang til begravelsespladsen fra Guldbergsgade, men denne indgang er nu muret til og erstattet af den nuværende indgang ved inspektørens bolig i Møllegade, tegnet i 1928 af arkitekt Albert Oppenheim.

De gamle dele af begravelsespladsen, købt før 1800 er adskilt fra de senere af lindealleen, der udgår fra den gamle indgang i Guldbergsgade. Alleen stammer fra slutningen af forrige århundrede. I tidens løb har begravelsespladsen flere gange været ved at forfalde og gro til i selvsåede træer, tidsler og brændenælder. I dag har landskabsarkitekt Charlotte Skibsted fået genskabt de gamle stier og udarbejdet en ny beplantningsplan, der tager sigte på at opretholde det historiske præg og bevare stedets ånd og skønhed.

Erik Henriques Bing gennemgik stedets spændende historie og fortalte om nogle af de mange personer, der er stedt til hvile der. Begravelsespladsen rummer både personer, vi forbinder med dansk kultur, ånds- og erhvervsliv gennem tiderne og ganske ukendte, blandt andet 8 engelske soldater fra bombardementet af København i 1807. Mennesker som H.C Andersens veninde Dorothea Melchior (1825-85), Johanne Louise Heibergs moder Henriette Pætges (1780-1861), farfaderen til Georg, Edvard og Ernst Brandes M.I. Cohen (1788-1816), Jacob Herman Bing (1811-96), grund-

læggeren af Bing & Grøndal og tobaksfabrikant A.M. Hirschsprung (1794-1871), ligger alle begravet her, for blot at nævne nogle få.

For de, der har lyst til at vide mere, eventuelt som en forberedelse til en forhåbentlig kommende ekskursion, kan Erik Henriques Bings bog "Evighedens Hus", forlaget Tågaliden 1997, varmt anbefales.

Jane Schul

Strandparken i Holbæk, Museet for Holbæk og Omegn og Villakvarteret Bakkekammen

Sommereksekursion Lørdag d. 22. august 1998.

Sommerudflugten gik i år til Holbæk, hvor bestyrelsesmedlem mag. art. Lene Floris er blevet museumsleder, derfor var det overdraget Lene at stå for det praktiske program.

Deltagerne samledes ved Strandparkens hovedindgang på Kalundborgvej, her stod museumsforeningens medlemmer og ventede på Selskabets medlemmer, af hvilke kun 9 mødte op, der blev termokaffe til alle.

Lene Floris bød velkommen og gav ordet til lederen af Holbæk Lokalhistoriske Arkiv Peter Blumensaadt, som fortalte om parkens historie.

Arealet til parkanlægget, der ligger vest for byen mellem Holbæk fjord og Kalundborgvej, blev skænket til Holbæk by i 1898 af grosserer W.R. Tidemand og hustru Caroline Tidemand. Tidemann var uddannet købmand og drev i 34 år købmands- og senere grossistvirksomhed i Holbæk, han blev gift med en datter fra Holbæk Ladegård og arealet langs fjorden var en del af hendes arv. Parret stillede i gavebrevet en række betingelser, bl.a. at parkanlægget skulle gennemføres efter en tegning udført af landskabssgartner O. Høgh Hansen, der var den første kommunegartner i København. Ægteparret havde i nogle år boet i København, tæt ved Frederiksberg Have og havde haft glæde af at spadsere i denne have og se, hvordan ubemidlede havde glæde af: "at drage derud med hustruer og børn og nyde deres måltider af de medbragte fødemidler, således forskaffende sig og familie en sund og smuk fornøjelse uden syn-derlig udgift!"

Der måtte ikke anbringes: "Karruseller eller lignende indretninger, der kunne forårsage støj eller anden ulempe." eller: "Holdes larmende møder eller sådanne, som kunne antages at ville foranledige uenighed, og navnlig må politiske møder være strængt forbudt."

Tidemands flyttede senere tilbage til Holbæk, de byggede en villa lige over for parken med udsigt ned over denne og fjorden.

Arealet var på 11 tønder land. I løbet af foråret 1898 blev der indsamlet 20.000Kr.

til jordarbejde, anlæg og beplantning, og parken blev anlagt med slyngede gange og store plæner med spredte træer og buskadser i tidens senromantiske stil efter O. Høgh Hansens tegning. Parken blev indviet 24.juni 1898 med taler og sang.

I 1899 skænkede en anden af byens store mænd, etatsråd Seidelin 8.000Kr. til opførelse af en pavillon i Strandparken. Pavillonen blev opført året efter, arkitekt var Vilh.Fischer, i 1958 blev den udvidet til hotel. Senere kom der et springvand til tæt ved fjorden. En stubmølle er for 60 år siden flyttet til parken fra Søndersted og en gammel accisebod, der oprindeligt stod ved Strandporten, er genopført ved Kalundborgvejen i parkens østlige ende.

Umiddelbart over for hovedindgangen ligger et lille formelt anlæg omgivet af hække, her er rejst en obelisk, den hviler på en sokkel med et relief af W.R.Tidemand.

Strandparken fremtræder i dag stadig som et senromantisk landskabeligt anlæg, selv om gangføringen ikke er identisk med originaltegningens. Store veludviklede solitærtræer på friskgrønne plæner dominerer parken, heriblandt ikke så få exoter.

Tæt ved indgangen står to usædvanligt store sneklokketræer *Halesia carolina*, endvidere findes der valnød *Juglans nigra*, vingevalnød *Pterocaria fraxinifolia*, tempeltræ *Ginkgo biloba*, ægte kastanie *Castanea sativa*, skyrækker *Ailanthus altissima*, ær *Acer pseudoplatanus* og spidsløn *Acer platanoides*, enkelte stedsegrønne grupper samt selvfølgelig eg og bøg. En mindre rosenhave og en blomsterhave er også føjet ind i parken.

Vi fik udleveret en kommunal plan med parkens vigtigste træer, nummeret og en tilhørende liste, men måtte konstatere at, det var helt galt med nummereringen.

Fra Strandparken kørte selskabet i samlet flok til Museet for Holbæk og omegn i Klosterstræde. Vi indtog først den medbragte frokost i museets møde- og undervisningslokale på første sal i det gamle rådhus, byens andet rådhus, som i denne sommer er overgået til museet. Museumsleder Lene Floris fortalte kort om museet og dets bygninger.

Museumskomplekset består af en række bindingsværkshuse fra midten af 1600-tallet bl. a. Borchs Haandgjerningsskole og den gamle Købmandsgård, derudover som nævnt rådhus nr. 2 tegnet af Frederik F. Friis og opført i 1844, en monumental bygning, der nu er indgang til museet, med billetsalg, butik og udstillingslokaler i stueetagen. Bygningerne ligger omkring et hyggeligt gårdrum med krydder- og blomsterhaver og siddepladser for museets gæster. Vi fik en hastig rundvisning i nogle af museets interessante samlinger. Et kig, der gav lyst til et grundigere besøg en anden gang.

Ekskursionens sidste mål var et besøg på Bakkekammen, et villakvarter i Holbæks østlige del. Her har arkitekterne Ivar Bentsen og Marius Pedersen i begyndelsen af 1900-tallet opført en række enfamiliehuse, dels to store landstedslignende villaer til

udstykningsens initiativtagere, to af byens grossererere, dels en række underofficershuse og i 20-erne flere enfamiliehuse bl.a. huse med egne tegnestuer. Udstykningen er præget af de havebyideer, der udsprang i England i begyndelsen af århundredet med let kurvede veje og arkitekttegnede huse placeret tæt på vejene i næsten sammenhængende rækker, hvilket giver store gode baghaver. Husene er gedigne og velproportionerede murstenshuse i en etage med store saddeltage med halvvalm præget af "Bedre Byggekiks" idealer.

Vi besøgte først Bakkekammen 27 bygget i 1917 for en af medstifterne af Byggesterskolen i Holbæk Harald Munk. Huset er på 6 fag med småsprossede vinduer, det er karakteristisk for hele kvarteret. Bag huset, der ligger tæt på vejen, strækker sig en dejlig have, som falder ned mod en havemur. Haven rummede flere frugttræer og staudebede.

Derefter besøgte vi arkitekt Marius Pedersens eget hus fra 1929 på Bakkekammen, et smukt 5-fags hus igen med en dyb ret smal have bag huset. Nærmest huset en terrasse belagt med brudfliser af beton uden direkte adgang fra huset, typisk for den tid. Haven var domineret af frugttræer, men havde også en afdeling med køkkenurter og en blandet blomsterhave. Marius Pedersens enke, som stadig bor i villaen, inviterede os også indenfor, det var en betagende oplevelse at se dette velproportionerede funktionelle hus, som stod med sin oprindelige indretning.

Med dette clou sluttede ekskursionen.

Jette Abel

Indholdsfortegnelse

Kirsten Lund-Andersen: Hofmangaves have	5
Joost Dahlerup: Abbed Vilhelm af Æbelholt, fejlagtigt kaldt: "Danmarks Skytshelgen i Havebruget". Hvem var han? Hvem kaldte ham sådan?.....	15
Asger Ørum-Larsen: Louisenlund. En romantisk have i Slesvig.....	20
Finn T. Sørensen: Carl Hansen. Professor i Økonomisk Havebrug ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1848 - 1903.....	27
Små meddelelser	
Leon Brimer: Klosterhave på Helligaandskirkens arealer	55
Ulla Gerner: Navr i haven	56
Opgaver af havebrugshistorisk interesse udarbejdet ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, sektion for Landskab 1997/98.....	57
Havebrugshistorisk Dagbog - okt. 1997 - sept. 1998. Ved A. Ørum-Larsen	58
Havebrugshistorisk Bibliografi - okt. 1997 - sept. 1998. Ved A. Ørum-Larsen.....	60
Bog anmeldelser	
Thomas Messerschmidt: Christiansens Park und Alter Friedhof in Flensburg.....	62
Annie Christensen: The Klingenberg Garden Day-Book 1659-1722	64
Gitte Kidmose Røn: Potteplanter fra Oldemors tid	66
Bente Scavenius: Fredensborg Slotshave	67
Ekskursionsberetninger	
Landbohøjskolens Have, Onsdag d. 22. april 1998.....	68
Mosaik Nordre Begravelsesplads, Mandag d. 25. maj 1998	68
Strandparken i Holbæk, Museet for Holbæk og Omegn og Villakvarteret Bakkekammen, Lørdag d. 22. august 1998.....	70

ISBN 87-88241-19-8

ISSN 0107-895X

Layout, tryk og omslag: NYHAVNS TRYK 33 93 05 33